

UNIVERSITATEA „AUREL VLAICU” ARAD
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ „ILARION V. FELEA”
ȘCOALA DOCTORALĂ INTERDISCIPLINARĂ
DOMENIUL TEOLOGIE ORTODOXĂ

**RAPORTUL DINTRE LEGISLAȚIA CANONICĂ ȘI LEGISLAȚIA CIVILĂ
ACTUALĂ, CU INCIDENȚĂ ÎN DOMENIUL LIBERTĂȚII RELIGIOASE,
REGIMULUI GENERAL AL CULTELOR ȘI AL SIMBOLURILOR RELIGIOASE**

PROF. COORDONATOR:

PR. PROF. DR. CONSTANTIN RUS

DOCTORAND:

IONESCU RAREȘ-ȘTEFAN

ARAD,

2022

Cuprins

INTRODUCERE	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
CAPITOLUL I.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
DREPTURILE ȘI LIBERTĂȚILE RELIGIOASE ÎN UNIUNEA EUROPEANĂ ȘI ÎN ROMÂNIA.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.1. Drepturile și libertățile religioase în Uniunea Europeană ...	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.1.1. Origine și evoluție	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.1.2. Concretizarea noțiunii de drepturi ale persoanei la nivel european	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.1.3. Drepturile și libertățile religioase în Uniunea Europeană	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.1.4. Conținutul Convenției Europene a Drepturilor Omului. Competență	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.1.5. Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene. Origine. Conținut. Competență	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.1.6. Alte documente protective	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.1.7 Actualitatea drepturilor și a libertăților religioase în Uniunea Europeană	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.2. Drepturile și libertățile religioase în România	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.3. Drepturile și libertățile persoanei în Biserica Creștină	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.3.1. Drepturile și libertățile persoanei în Biserica Creștină ca fundamentare scripturistică	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.3.1.01. Sfânta Scriptură ca fundament al drepturilor și libertăților persoanei	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.3.2. Raportarea actuală a Bisericii Catolice la Drepturile Omului.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.3.3. Raportarea actuală a Bisericii Ortodoxe la Drepturile Omului	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
1.3.4. Meritele creștinismului pentru Drepturile Omului în Europa de astăzi. Drepturile, libertățile și obligațiile din viziunea creștină. Adevărata înțelegere a termenilor. Provocări.....	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
CAPITOLUL AL II-LEA	Eroare! Marcaj în document nedefinit.
LIBERTATEA RELIGIOASĂ ÎN CADRUL BISERICII	Eroare! Marcaj în document nedefinit.

- 2.1. De ce se pune problema libertății religioase în cadrul Bisericii?..... Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 2.2. Conținutul și motivația libertății religioase..... Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 2.3. Specificul comunității Bisericii și posibilitatea libertății religioase..... Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 2.4. Rezultatul special Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 2.5. Libertatea religioasă în familie Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- CAPITOLUL AL III-LEA..... Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- CARACTERISTICILE SISTEMULUI JURIDIC CANONIC..... Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 3.1 Legea naturală și puterea eclezială Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 3.1. Conștiința și ascultarea în Biserică Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 3.2. Raportul dintre drepturi și obligații; locul teologic al “drepturilor fundamentale” Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- CAPITOLUL AL IV-LEA..... Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- STATUL ȘI CULTELE ÎN ȚĂRILE UNIUNII EUROPENE..... Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 4.1. Contextul istoric european Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 4.2. Contextul legislativ european Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 4.3. Tratatul de la Lisabona și Cultele Religioase..... Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 4.3.1. Raportul culte – Uniunea Europeană în Tratatul de la Lisabona. Lupta Bisericii Creștine pentru recunoaștere Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 4.3.2. Cultele și Tratatul de la Lisabona. Răspunsul Uniunii Europene cu privire la raportul cu instituțiile religioase..... Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 4.3.3. Dreptul de dialog al cultelor Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 4.4. Modele legislative europene de reglementare a regimului general al cultelor..... Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 4.4.1. Laicitatea sau separarea totală..... Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 4.4.2. Recunoașterea mai multor culte... Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 4.4.3. Recunoașterea la nivel constituțional juridic a unui Cult de stat (sau dominant) Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- CAPITOLUL AL V-LEA Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- STATUL ȘI CULTELE RELIGIOASE ÎN ROMÂNIA..... Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.1 Relația Stat-culte religioase în România secolului XIX Eroare! Marcaj în document nedefinit.**

- 5.1.1. Relația Stat-culte în secolul XIX în Țara Românească.....Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.1.2. Relația Stat-Culte în secolul XIX în Moldova ..Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.1.3. Relația Stat-Culte sub Alexandru Ioan Cuza ... Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.1.4. Constituția din 1866Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.2. Relația Stat-Culte religioase în România secolului XX.....Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.2.1 Contextul istoric și situația cultelor ...Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.2.2 Legea 54 din 1928 și regimul general al cultelorEroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.2.3 Constituția din 1938 și drepturile religioase ale persoanei.Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.2.4 Decretul 177 din 1948.....Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.3 Relația Stat-Culte religioase în România secolului XXI. Legislația actuală privind libertatea religioasă și regimul cultelor religioase.....Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.3.1 Aspecte introductive.....Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.3.2 Contextul legislativ premergător adoptării Legii 489/2006Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.3.3 Conținutul Legii 489/2006Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.3.4 Cultele religioase în condițiile Legii 489 din 2006Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.3.5 Asociațiile religioase în condițiile Legii 489/2006Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.3.6 Opoziții împotriva Legii 489/2006Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.4. Raportul dintre Legislația canonică a Bisericii Ortodoxe Române și Legislația civilă cu privire la regimul general al cultelor.....Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.4.1. Raportul dintre Legislația canonică a Bisericii Ortodoxe Române și Legea 489 din 2006.....Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.4.2. Statutul din 2020Eroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.4.2.1. Statutul din 2020 și modificările aduseEroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.4.2.2. Statutul pentru Organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române și libertatea Bisericii. Analiză comparativ-istoricăEroare! Marcaj în document nedefinit.**
- 5.4.3. Regulamentele Bisericii Ortodoxe Române și Legea cultelorEroare! Marcaj în document nedefinit.**

- 5.4.4. **Regulamentul activităților de voluntariat în Biserica Ortodoxă Română**
Eroare! Marcaj în document nedefinit.
- 5.4.5. **Protocoale Bisericii Ortodoxe Române și Ministere**Eroare! Marcaj în document nedefinit.
- CAPITOLUL AL VI-LEA.....** Eroare! Marcaj în document nedefinit.
- SIMBOLURILE RELIGIOASE** Eroare! Marcaj în document nedefinit.
- 6.1. **Situația civilă a drepturilor și libertăților religioase ale persoanei în Europa și România** Eroare! Marcaj în document nedefinit.
- 6.1.1. **Situația civilă a drepturilor religioase ale persoanei în Europa.....**Eroare! Marcaj în document nedefinit.
- 6.1.2. **Situația civilă a drepturilor religioase ale persoanei în România..**Eroare! Marcaj în document nedefinit.
- 6.1.3. **Simbolul Sfintei Cruci** Eroare! Marcaj în document nedefinit.
- 6.1.4. **Simbolul necreștin de referință în Europa. Voalul Islamic**Eroare! Marcaj în document nedefinit.
- 6.1.5. **Situația civilă a simbolurilor religioase în România**Eroare! Marcaj în document nedefinit.
- 6.2. **Simbolurile religioase între abuz și drept. Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului** Eroare! Marcaj în document nedefinit.
- 6.2.1. **Situația legală a drepturilor și a simbolurilor religioase în Europa...** Eroare! Marcaj în document nedefinit.
- 6.2.2. **Jurisprudență Curții Europene a Drepturilor Omului în materia simbolurilor religioase** Eroare! Marcaj în document nedefinit.
- 6.3.3. **Limitări ale libertăților religioase privity prin articolul 9 al Convenției Europene a Drepturilor Omului** Eroare! Marcaj în document nedefinit.
- 6.3.4. **Drepturile religioase între exagerare, egoism și ipocrizie .**Eroare! Marcaj în document nedefinit.
- 6.3.5. **Punctul de vedere al Bisericii Ortodoxe privind libertatea, toleranța și simbolurile religioase** Eroare! Marcaj în document nedefinit.
7. **CONCLUZII.....** Eroare! Marcaj în document nedefinit.
- BIBLIOGRAFIE** Eroare! Marcaj în document nedefinit.

INTRODUCERE

- I. Motivația și alegerea subiectului

Într-o lume supusă schimbării, și drepturile și libertățile persoanei au de înfruntat noi provocări. Drepturile religioase ale omului, o materie relativ nouă în științele juridice se află într-un continuu progres. Cu o sedimentare recentă a materiei, mai precis, după cel de-al Doilea Război Mondial, această disciplină continuă să fie într-o reală ascensiune. Chiar mai dinamică este situația atunci când ne referim la drepturile și libertățile religioase ale persoanei. Transformările politice și mai ales sociale de la nivel continental produc multe efecte în ceea ce privește libertatea exercitării drepturilor religioase.

Fără îndoială, actualitatea reprezintă o caracteristică principală a acestui subiect. În anumite condiții de spațiu și timp, toți putem fi vătămați în exercițiul drepturilor religioase. Pornind de la interacțiunea cu persoane de altă orientare ideologică, continuând cu dorința de a ne manifesta apartenența religioasă și ajungând chiar la a ne simți lezați de anumite limitări, cum au fost cele din perioada recente pandemii COVID-19, trebuie să cunoaștem unde este abuz sau unde este exagerare în măsurile limitative de exercițiu ale acestui drept. Mai mult, instrumentele tot mai precise în vederea ocrotirii persoanei în aspecte ce țin de exercitarea vieții religioase trebuie să fie folosite corect și rațional, motiv pentru care, fiecare dintre noi să știm când este cu adevărat întemeiată solicitarea noastră de apărare a respectivului drept. Însă, peste toate aceste motive, poate cel mai important argument în favoarea tratării unui astfel de subiect este legat de necesitatea exercițiului libertății religioase. Lipsa unor cunoștințe elementare din domeniul drepturilor religioase ne poate îndrepta spre abuzuri sau discriminări.

Absolvent și al Facultății de Drept din cadrul Universității din București și având oportunitatea de intra în contact cu studenți de diferite religii prin participarea la numeroase cursuri de teologie și drept la Universitatea Karls Eberhard din Tübingen, grație unei burse Brot für die Welt, am descoperit tema drepturilor și libertăților religioase ale persoanei ca una foarte actuală. Un subiect bine documentat în Europa de Vest, dar încă la început în țara noastră, promite să fie din ce în ce mai solicitat de societatea românească. Disputa privind situația icoanelor în sălile de clasă ne este mărturie. În contextul acestui schimb de opinii am considerat necesar să clarific anumite aspecte privitoare la acest domeniu.

II. Obiectul cercetării

Obiectul de cercetare al acestui studiu este situația religioasă de la nivel european și național, aspectele fiind privite din perspectiva legislației canonice și a celei civile. În vederea formulării prezentării premiselor și obținerea unor concluzii, am luat ca instrumente atât documente legislative de prin rang internațional și național, spețe și decizii ale instanțelor dedicate, dar și elemente nelipsite unui studiu canonic: Sfânta Scriptură, Sfinții Părinți, diferite colecții canonice, puncte de vedere ale unor remarcabili teologi creștini. În sprijinul obiectului cercetării, găsesc important a trata și a prezenta succint istoria și evoluția noțiunii de drept și de libertate a persoanei, conceptul de libertate religioasă în diferite documente legislative europene și naționale în vigoare, dar și din istoria țării noastre, viziunea Bisericii Creștine asupra demnității, drepturilor și libertăților creștine cât și alte subiecte asociate.

III. Stadiul cercetării

Dacă Mallarmé spunea că menirea omului este aceea de a “da o semnificație mai pură cuvintelor tribului”¹, această afirmație este valabilă și în cazul oricărui cercetător, mai ales în ceea ce privește expresia “drepturile omului”. Aparenta simplitate a acestor cuvinte explică, probabil, ușurința cu care sunt utilizate în vorbirea curentă. Apărând aproape în toate discursurile moderne, “drepturile omului” par a fi devenit o nouă ideologie, un fel de “a treia cale” între marxismul sumar și liberalismul tradițional, așa după cum ele reprezintă un punct comun la care se ajunge pornind de la ideologii greu de conciliat. Pentru o abordare științifică a noțiunii de “drepturi ale omului” este deci necesar să se facă o distincție clară între diferitele niveluri de analiză pe care le implică aceasta. Se poate distinge, în principal, trei niveluri.

În primul rând, este vorba de spre filosofia și morala drepturilor omului (astăzi se vorbește mai degrabă despre etica drepturilor omului), sursă materială a formării juridice a acestor drepturi.

În al doilea rând, este vorba despre ideologia practică a drepturilor omului, așa cum este pusă în practică, atât pe plan intern, cât și internațional, de Biserică, de asociațiile umanitare, de partidele politice, de sindicate, de guverne și organizații internaționale. În cadrul societății internaționale, “diplomația drepturilor omului” oferă o imagine încărcată de contraste. Drepturile omului, miză a unei mediatizări excesive, dar și obiect al dezinformării, par să fi devenit un instrument de luptă în fața opiniilor publice, suferind o politizare extremă ce a dus la pervertirea lor. Totuși, meritele aceste abordări diplomatice a

¹ Stéphane MALLARMÉ, *Le tombeau d'Edgar Poe*, Ed. NRF Poésie, Gallimard, 1992, p. 60.

drepturilor omului nu trebuie subestimate: fără a uita că deznodământul unor dureroase cazuri de încălcare a drepturilor omului trebuie puse cel mai adesea pe seama ei, trebuie subliniat mai cu seamă că textele juridice care protejează drepturile omului reprezintă de fapt consecințele unor asemenea dezbateri diplomatice, care sunt adesea dificile.

În ultimul rând, este vorba despre dreptul pozitiv al drepturilor omului, cu toate mecanismele instituționale de garantare pe care le implică acesta. Dreptul pozitiv al drepturilor omului este, într-un fel, partea văzută a aisbergului numit “drepturile omului”, care n-ar putea exista fără straturile inferioare (baza filosofică, expresiile politice, dezbaterile diplomatice). Cât despre dreptul pozitiv al drepturilor omului, trebuie relevat faptul că expresia “libertăți publice” a fost mult mai preferată de către majoritatea autorilor în locul sintagmei “drepturile omului” pentru a desemna, într-o manieră generală, drepturile și atributele care asigură libertatea și demnitatea ființei umane și care beneficiază de garanții instituționale. Această diferențiere dintre drepturile omului și libertățile publice are o dublă semnificație. Mai întâi, în majoritatea cazurilor, se precizează că doar libertățile publice țin de dreptul pozitiv și au o realitate juridică, în timp ce drepturile omului, deoarece fac trimitere la noțiunea de “drepturi naturale, țin de domeniul eticii, ba chiar de cel al “imagnarului”. Apoi, dreptul intern este pus în antiteză cu cel internațional: de exemplu, când se studiază cazul unei anumite țări, se face referire la libertățile publice din cadrul dreptului intern, dar, în cazul societății internaționale, sunt evocate drepturile omului. O asemenea prezentare are drept rezultat reducerea dreptului pozitiv al drepturilor omului (denumit “libertăți publice”) la dreptul intern. Trebuie subliniat de altfel faptul că tendința actuală este să se adopte sintagma “drepturile omului”, care este, fără îndoială, mai mobilizatoare, uneori alăturată celei de “libertăți publice” sau de “libertăți fundamentale”, pentru a se putea trata în continuare în regim juridic de drept intern diversele libertăți (excepție făcând lucrarea lui Yves Madiot²).

Din punctul nostru de vedere, sintagma trebuie păstrată, cu atât mai mult cu cât textele internaționale cele mai importante în această materie se referă la “drepturile omului” și nu la libertățile publice. Expresia “drepturile omului” va fi așadar utilizată în lucrarea de față, cu mențiunea – făcută anterior – că analiza noastră se situează în planul dreptului pozitiv.

Prin urmare, în încercarea de dezvoltare a unei teologii românești și pe fondul sărăciei unei literaturi de specialitate, sistematic întocmită, tema proiectului de cercetare cu

² Yves MADIOT, *Droits de l'homme*, ed. a 2-a, Ed. Masson, Paris, 1991.

titlul: “Raportul dintre legislația canonică și legislația civilă actuală, cu incidență în domeniul libertății religioase, regimului general al cultelor și al simbolurilor religioase” este binevenită. O operă de referință pe această temă nu avem în spațiul teologic românesc. Dacă în literatura românească de specialitate există puține lucrări care abordează numai tangențial tema noastră de cercetare, în literatura străină există foarte multe lucrări. Dintre acestea amintim:

1. Cu privire la libertățile publice:

În afara manualelor de libertăți publice, alte referințe sunt J. Murgeon, pentru o viziune foarte personală asupra acestui domeniu³ și D. Lochak⁴; de asemenea, Yves Madiot, care propune o stimulantă interpretare a evoluției mecanismului de ansamblu al libertății; M. Villey, pentru o critică filosofică a noțiunii de “drepturi ale omului”⁵. Pe lângă acestea, mai pot fi menționate, apoi, două lucrări: cea a lui R. Cabrillac, M. A. Frison-Roche și T. Revet⁶ și cea a lui S. Guinchard și M. Harichaux⁷. Pentru textele de referință selectate, amintim lucrarea lui J. Robert și H. Oberdorff⁸.

Pentru înțelegerea distincției dintre drepturile omului și libertățile publice, trebuie să se apeleze la propusă de J. Rivero⁹. În Opinia lui J. Rivero, cele două noțiuni “se situează pe planuri diferite”. Libertatea se manifestă prin puterea de acțiune sau de a nu acționa, iar toate libertățile “sunt libertăți publice prin aceea că nu intră în domeniul dreptului pozitiv decât atunci când statul le-a consfințit principiul, a făcut posibilă exercitarea lor și le-a asigurat respectarea”. Sintagma “drepturile omului” are, pe de altă parte, o semnificație mai largă: ea pornește de la concepția din dreptul natural conform căreia omul, deoarece este om, deține o serie de drepturi inerente naturii sale; chiar dacă dreptul pozitiv nu le consacră, ele există totuși. Pe scurt, libertățile publice “corespund unor drepturi ale omului care, recunoscute și reglementate de stat, au fost incluse în dreptul pozitiv”¹⁰.

³ Jaques MURGEON, *Les droits de l'homme*, PUF, “Que sais-je?”, ed. a 6-a, nr. 1728, Ed. PUF, Paris, 1996.

⁴ Danièle LOCHAK, *Les droits de l'homme*, Ed. La Découverte, Paris, 2002.

⁵ Michel VILLEY, *Le droit et les droits de l'homme*, Ed. PUF, Paris, 1983.

⁶ Marie-Anne FRISON-ROCHE, Thierry REVET (coord.), *Libertés et droits fondamentaux*, ed. a 8-a, Ed. Dalloz, Bruxelles, 2002.

⁷ Serge GUINCHARD, Michelé, HARICHAUX, *Protection des libertés et des droits fondamentaux* ed. a 2-a Ed. Montchrestien, Paris, 2004.

⁸ Jaques ROBERT, Henri OBERDORFF, *Libertés fondamentales et droits de l'homme. Textes français et internationaux*, ed. a 5-a, Ed. Montchrestien, Paris, 2002.

⁹ Jean RIVERO, *Les libertés publiques*, Ed. PUF, “Thémis”, t. I, ed. a 8-a, 1997, t. II, ed. a 6-a, Paris, 1997.

¹⁰ J. RIVERO, *Les libertés publiques*, t. I, p. 22 și urm.

2. Cu privire la dreptul internațional al drepturilor omului: Cele mai semnificative sunt manualele de drept internațional public a lui P. M. Dupuy¹¹; scurta lucrare a lui P. Wachsmann, pentru o abordare corectă a acestei chestiuni¹²; cursul lui H. Thierry¹³; și cel al lui J. Y. Morin¹⁴; precum și actele Colocviului SFDI¹⁵ și K. Vasak¹⁶.

Utilizarea textelor internaționale este indispensabilă. Pentru textele fundamentale, amintim: Consiliul Europei¹⁷; P. Rolland și P. Tavernier¹⁸; O. De Schutter, F. Tulkens, S. Van Drooghenbroeck¹⁹; M. Delmas-Marty și C. Lucas de Leyssac²⁰; UNESCO²¹; precum și cele două reviste în limba franceză consacrate în mod special dreptului internațional al drepturilor omului: *Revue universelle des droits de l'homme*, editată de N. P. Engel, din 1990, și *Revue trimestrielle des droits de l'homme*, editată de Némésis-Bruylant, din 1990.

Pentru definirea dreptului internațional al drepturilor omului, nu poate fi trecută cu vederea definiția, foarte abstractă, dar de un înalt nivel intelectual, pe care René Cassin, laureat al Premiului Nobel pentru Pace în 1968 și “părintele fondator” al Declarației Universale a Drepturilor Omului, a dat-o “științei drepturilor omului”: “Ramură specială a științelor sociale ce are ca obiect studierea raporturilor dintre oameni ținând cont de demnitatea umană, determinând drepturile și capacitățile care sunt necesare în ansamblu pentru dezvoltarea personalității fiecărei ființe umane”²².

¹¹ Pierre-Marie Dupuy, *Droit international public*, ed. a 6-a nr. 191-228, Ed. Daloz, Bruxelles, 2002.

¹² Patrick WACHSMANN, *Les droits de l'homme*, ed. a 4-a, Ed. Dalloz, Bruxelles, 2002.

¹³ Hubert THIERRY, “L'évolution du droit international”, în *Recueil des cours de l'Académie de droit international de La Haye*, III, 1990, t. 222, p. 9-186.

¹⁴ Jacques-Yvan MORIN, “L'état de droit: émergence d'un principe du droit international”, în *Recueil des cours de l'Académie de droit international de La Haye*, 1995, t. 254, p. 9-464.

¹⁵ Actele Colocviului SFDI, *La protection des droits de l'homme et l'évolution du droit international*, Pedone, 1998, în special G. COHEN-JONATHAN, “Conclusions générales”, p. 307.

¹⁶ Karel VASAK, *Les dimensions internationales des droits de l'homme*, Unesco, 1978.

¹⁷ Consiliul Europei, *Droits de l'homme en droit international. Textes de base*, ed. a 2-a, 2002, Consiliul Europei, *L'émergence des droits de l'homme en Europe. Anthologie de textes*, Ed. Consiliul Europei, aprilie, 2001.

¹⁸ Patrice ROLLAND, Paul TAVERNIER, *Textes sur la protection internationale des droits de l'homme*, “Que sais-je?”, ed a 2-a, Ed. PUF, Paris, 1994.

¹⁹ Oliver De SCHUTTER, François TULKENS, Sébastien Van DROOGHENBROECK, *Code de droit international des droits de l'homme*, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2003.

²⁰ Mireille DELMAS-MARTY, Claude Lucas de LEYSSAC (coord.), *Libertés et droits fondamentaux. Introduction, textes et commentaires*, Ed. Le Seuil, “Points”, Paris, 1996.

²¹ UNESCO, *Le droit d'être un homme*, Lattès, 1984.

²² René CASSIN, “Colloque de Nice, 1971, Science des droits de l'homme: méthodologie et enseignement”, în *Revue des droits de l'homme*, vol. V, 1972, în Frédéric SUDRE, *Drept European și Internațional al Drepturilor Omului*, prefață de Conf. Univ. dr. Valentin CONSTANTIN, traducere de Raluca BERCEA (coord.), Violeta-Irina Avram, Magdalena ROIBU, Flaminia-Nera-Flavia STÂRC-MECLEJAN și Andreea VERTEȘ-OLTEANU, Editura Polirom, Iași, 2006, p. 29.

3. Cu privire la jurisprudența europeană a drepturilor omului: Cele mai importante lucrări referitoare la tema noastră sunt: deciziile Curții²³; ale Comisiei²⁴ și ale Comitetului de miniștri²⁵.

Pentru analiza a jurisprudenței europene amintim îndeosebi: F. Sudre, J. P. Marguénaud, J. Adriantsimbazovina, A. Gouttenoire și M. Levinet²⁶; V. Berger²⁷; M. De Salvia²⁸; G. Dutertre²⁹; cronicile jurisprudenței Curții europene ale lui R. Pelloux, apoi V. Coussirat-Coustère³⁰; P. Rolland și P. Tavernier, precum și E. Decaux și P. Tavernier³¹; F. Sudre³²; J. P. Marguénaud³³; precum și comentariile făcute jurisprudenței Comisiei de G. Cohen-Jonathan și P. P. Jacqué, începând cu 1976.

4. Cu privire la Convenția Europeană a Drepturilor omului amintim lucrările lui L. E. Pettiti, E. Decaux și P. H. Imbert³⁴; J. F. Renucci³⁵; P. Tavernier³⁶; și J. Velu și R. Ergéc³⁷; iar pentru o analiză sintetică, G. Cohen-Jonathan³⁸.

5. Cu privire la protecția drepturilor fundamentale în ordinea comunitară și la Carta Drepturilor Fundamentale ale Uniunii Europene amintim: J. Rideau³⁹; F. Sudre și H. Labayle⁴⁰; Ph. Alston⁴¹; L. Dubouis⁴²; F. Benoît-Rohmer⁴³; J. P. Jacqué⁴⁴ și F. Turpin⁴⁵.

²³ Pentru deciziile Curții: *Série A. Arrêts et décisions de la Cour, Série B. Mémoires, plaidoiries et documents*, și, din 1996, *Recueil des arrêts et des décisions*, Köln, Carl Heymanns Verlag. Deciziile și hotărârile Curții sunt disponibile și pe site-ul ei de internet, la adresa <http://www.echr.coe.int>.

²⁴ Pentru deciziile Comisiei: Consiliul European, *Recueil de décisions de la Commission européenne des droits de l'homme*, vol. 1-46, 1960-1974, și *Décisions et Rapports de la Commission européenne des droits de l'homme*, vol. I, 1975 și urm.

²⁵ Pentru deciziile Comitetului de miniștri: *Recueil des Résolutions du Comité des ministres adoptées en application des articles 32 et 54, de la CEDH, 1959-1983 și urm.*, Strasbourg, Consiliul European, 1984 și urm. Un rezumat al principalelor decizii ale Comisiei și al hotărârilor Curții se găsește în *Annuaire européen*, Haga, Martinus Nijhoff, din 1955.

²⁶ Frédéric SUDRE, Jean-Pierre MARGUÉNAUD, Joel ADRIANTSIMBAZOVINA, Adeline GOUTTENOIRE, Michel LEVINET, *Les grands arrêts de la Cour européenne des droits de l'homme*, "Thémis", ed. a 2-a, Ed. PUF, Paris, 2004.

²⁷ Vicent BERGER, *Jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme*, ed. a 9-a, Ed. Sirey, 2004, în care face o prezentare neutră a hotărârilor Curții.

²⁸ Michel De SALVIA, *Compendium de la CEDH. Les principes directeurs de la jurisprudence relative à la CEDH*, ed. a 2-a, Ed. N. ENGEL, 1998.

²⁹ Gilles DUTERTRE, *Extraits clés de jurisprudence. Cour européenne des droits de l'homme*, Ed. Consiliul European, Strasbourg, 2003.

³⁰ Robert PELLOUX, Vicent COUSSIRAT-COUSTÈRE, în *Annuaire français de droit international*, Ed. Centrului național de cercetare științifică, Paris, 1961 și urm.

³¹ Patrice ROLLAND și Paul TAVERNIER, în *Journal de droit international*, începând cu 1978.

³² F. SUDRE, în *Jurisclasseur périodique, Semaine juridique*, ediție generală, începând cu 1993, F. SUDRE (et al.), în *Revue universelle des droits de l'homme*, începând cu 1992.

³³ J. P. MARGUÉNAUD, în *Revue trimestrielle de droit civil*, începând cu 1996.

³⁴ Louis Edmond PETTITI, Emmanuel DCAUX, Pierre Henri IMBERT (coords), *La Convention européenne des droits de l'homme. Commentaire article par article*, Ed. Economica, Paris, 1995.

³⁵ J. F. RENUCCI, *Droit européen des droits de l'homme*, ed. a 3-a, Ed. LGDJ, Paris, 2002.

³⁶ Paul TAVERNIER (coord.), *Quelle Europe pour les droits de l'homme?*, Ed. Bruylant, Bruxelles, 1996.

³⁷ Jacques VELU, Rusen ERGEC, *La Convention européenne des droits de l'homme*, Ed. Bruylant, Bruxelles, 1990.

³⁸ Gérard COHEN-JONATHAN, *Aspects européens des droits fondamentaux*, ed. a 3-a, Ed. Montchrestien, Paris, 2002.

6. Cu privire la Liga statelor arabe, islam și drepturile omului amintim: S. Aldeeb Abu-Salieh⁴⁶; A. Mahiou⁴⁷.

7. Cu privire la libertatea de gândire, de conștiință și a religiei, amintim: G. Gonzalez⁴⁸; R. Goy⁴⁹; P. Rolland⁵⁰; J. Duffar⁵¹; J. F. Flauss⁵²; precum și Buletinul jurisprudenței constituționale a Comisiei de la Veneția⁵³.

În ceea ce privește lucrările de specialitate scrise în limba română, putem face împărțirea acestora în două categorii:

1. Lucrări scrise din perspectivă juridică, precum ar fi eforturile științifice ale unor profesor ca Ilie Fonta⁵⁴, Adrian Năstase⁵⁵ sau Ioan Dura⁵⁶. Tot din această listă face parte și analiza foarte bine documentată a profesorului Cătălin Raiu, anume cartea “Libertatea religioasă între politică și politici”⁵⁷. Nu poate fi omis nici Ghidul legislației în vigoare

³⁹ Joël RIDEAU, “La rôle de l’Union européenne en matière de protection des droits de l’homme”, în *Recueil des cours de l’Académie de droit international de La Haye*, 1997, t. 265, p. 9-480.

⁴⁰ F. SUDRE și H. LABAYLE (coord.), *Réalité et perspectives du droit communautaire des droits fondamentaux*, Bruylant, “Droit et justice”, nr. 2007, 2000.

⁴¹ Philip ALSTON, *L’Union européenne et les droits de l’homme*, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2001.

⁴² Louis DUBOIS, “Les principes généraux du droit communautaire, un instrument périmé de protection des droits fondamentaux?”, Ed. Dalloz, Paris, 2007.

⁴³ François BENOÎT ROHMER (coord.), “La Charte des droits fondamentaux de l’Union européenne”, în *Revue universelle des droits de l’homme*, nr. 1, 2000, p. 28-33.

⁴⁴ Jean-Paul JACQUÉ, “La Constitution pour l’Europe et les droits fondamentaux”, în *L’Europe des libertés*, 2004-2014, p. 9-13.

⁴⁵ Fabienne TURPIN, “L’intégration de la Charte des droits fondamentaux dans la Constitution européenne”, în *Revue trimestrielle de droit européen*, 2003.

⁴⁶ Sami ALDEEB ABU-SALIEH, *Les musulmans face aux droits de l’homme*, Ed. Winkler, Bochum, 1994, S. ALDEEB ABU-SALIEH, “Les mouvements islamiques, la loi islamique et les droits de l’homme”, în *Revue trimestrielle des droits de l’homme*, 1998, p. 22-54.

⁴⁷ Ahmed MAHIOU, “La Carte arabe des droits de l’homme”, în *Mélanges H. Thierry*, Pedone, 1998.

⁴⁸ Gérard GONZALEZ, *La CEDH et la liberté des religions*, Ed. Economica, Paris, 1997.

⁴⁹ Raymond GOY, “La garantie européenne de la liberté de religion. L’article 9 de la Convention de Rome”, în *Revue de droit public et de la science politique en France et à l’étranger*, 1991, p. 5-59.

⁵⁰ Patrice ROLLAND, “Ordre public et pratiques religieuses”, în J. F. Flauss (ed.), *La protection internationale de la liberté religieuse*, Ed. Bruylant, Bruxelles, 2002.

⁵¹ Jean DUFFAR, “La liberté religieuse dans les textes internationaux”, în *Revue de droit public et de la science politique en France et à l’étranger*, 1994, p. 939-967.

⁵² Jean-François FLAUSS, “Laïcité et Convention européenne des droits de l’homme”, în *Revue de droit public et de la science politique en France et à l’étranger*, 2004, p. 317-329.

⁵³ Comisia de la Veneția, “Liberté confessionnelle”, în *Bulletin fr jurisprudence constitutionnelle*, ed. specială, 2000.

⁵⁴ Ilie FONTA, *Libertatea religioasă în lumea contemporană*, Ed. Institutul Român pentru Drepturile Omului, București, 1994.

⁵⁵ Prof. Dr. Adrian Năstase, *Drepturile omului, religie a sfârșitului de secol*, Institutul Român pentru Drepturile Omului, București, 1992

⁵⁶ Ioan DURA, *Dialog, toleranță, libertate. Configurații ale religiei în tranziția de la secularizare la pluralizare*, Ed. Presa Universitară Cluj, Cluj-Napoca, 2022.

⁵⁷ Cătălin RAIU, *Libertatea religioasă între politică și politici*, Ed. Doxologia, București, 2021.

privind exercițiul libertății religioase în România, cu privire specială la Biserica Ortodoxă Română⁵⁸.

2. În ceea ce privește studiul subiectului în abordare teologică la nivel național, remarcăm lucrări precum “Religie și violență în Europa seculară”⁵⁹ a profesorilor Nicu Gavriluță, Nicolae Dima și Sorin Mihalache. Un studiu remarcabil este și cel al profesorilor George-Eugen Enache, Adrian-Nicole Petcu, Ionuț-Alexandru Tudorache, și Paul Brusanski⁶⁰, cu titlul “Biserica Ortodoxă Română în anii regimului comunist. Observații pe marginea capitolului dedicat cultelor din Raportul final al Comisie Prezidențiale pentru analiza dictaturii Comuniste din România”. Publicat în anul 2009, reprezintă o lucrare de referință în ceea ce privește raportul Stat-Biserica Ortodoxă Română în anii guvernării comuniste.

La nivelul articolelor, amintim contribuții ale unor părinți profesori precum Ioan Zăgrea⁶¹ sau Nicole Gorun⁶². În aceeași măsură, subliniem și scrierile unor tineri teologi de perspectivă precum Nicolae Răzvan Stan⁶³ sau Radu Preda⁶⁴. Din păcate, și aceștia din urmă își rezervă contribuția la nivelul articolelor. Așadar, deși subiectul a fost atins de profesorii de specialitate, rămâne însă necesitatea atât a unui studiu mai amplu, cât și a oferirii unor răspunsuri din lumină teologică. Prin prezenta lucrare urmărim să acoperim aceste lipsuri, precum și a impulsiona cercetarea în acest subiect.

IV. Scopul, limitele și originalitatea

În contextul în care Europa este din ce în ce mai diversificată religios, cu ample transformări în viața spirituală a persoanei, suntem datori a fi pregătiți și noi cei obișnuiți cu un mediu religios liniștit, dacă nu chiar static. Neîncetatele mișcări de populații cauzate

⁵⁸ PATRIARHIA ROMÂNĂ, *Ghidul legislației în vigoare privind exercițiul libertății religioase în România, cu privire specială la Biserica Ortodoxă Română. Prezentare cronologică și tematică (1990-2014)*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2014.

⁵⁹ Nicu GAVRILUȚĂ, Nicolae DIMA, Sorin MIHALACHE, *Religie și violență în Europa seculară*, Ed. Trinitas, București, 2016.

⁶⁰ George-Eugen ENACHE, Adrian-Nicole PETCU, Ionuț-Alexandru TUDORACHE, Paul BRUSANSKI, “Biserica Ortodoxă Română în anii regimului comunist. Observații pe marginea capitolului dedicat cultelor din Raportul final al Comisie Prezidențiale pentru analiza dictaturii Comuniste din România”, în *Studii Teologice*, Seria III, anul V, nr. 2, 2009.

⁶¹ Ioan ZĂGREAN, “Creștinismul și drepturile fundamentale ale omului”, în *Studii Teologice*, Seria I, anul IV, nr. 3-4, 1952, p. 134-141.

⁶² Nicolae GORUN, “Statul democrat și Biserica” în *Revista Teologică*, anul XXXV, nr. 3-4, Sibiu, 1945, p. 3-188.

⁶³ Pr. Conf. Univ. Dr. Nicolae Răzvan STAN, “Human Rights Between Secularism and religion: an easternorthodox christian theology and spirituality approach”, în *Studii Teologice*, Seria III, anul XII, nr. 1, București, 2016, p.251-271.

Pr. Conf. Univ. Dr., N. R. STAN, “The relation between human dignity and human rights in the ortodox perspective”, în *Studii Teologice*, Seria III, anul IV, nr. 2, București, 2008, p. 35-71.

⁶⁴Pr. Prof. Radu, PREDĂ, “Ortodoxia și drepturile omului I”, revista *Tribuna*, nr. 158, 1-15 aprilie 2009, p. 17-18.

de conflictele din Orientul Mijlociu, iar acum, și din nord-estul Europei, ne obligă să fim pregătiți, nu doar prin a ști cum să ne protejăm propriile noastre drepturi religioase, cât și de a ști cum să le respectăm pe ale celuilalt. Cu titlul “Raportul dintre legislația canonică și legislația civilă actuală cu incidență în domeniul drepturilor și libertăților religioase, regimului general al cultelor și al simbolurilor religioase”, prezenta lucrare vrea, nu doar să sistematizeze noțiunea de drept și libertate religioasă în sine, ci să o și actualizeze, subliniind în baza căror articole naționale și internaționale se face protejarea libertății religioase a persoanei. Bineînțeles, pentru înțelegerea deplină a ceea ce înseamnă drept religios, nu sunt omise elemente din istoria temei.

Deși subiectul nu este nicidecum nou la nivel european, am urmărit pe tot parcursul lucrării să tratez prezenta analiză cu o viziune ortodoxă obiectivă. Membru al Bisericii Ortodoxe prin botez, am intenționat să parcurg subiectul cu deplin profesionalism, punând în relief doar elementele creștin ortodoxe necesare studiului. În acest sens, am găsit util proiectului nostru să evidențiez care este legătura dintre drepturile persoanei văzute într-un mod laic și cele văzute de religia creștină, ce aduce specific această religie și unde se fundamentează drepturile persoanei în ortodoxie. Nu am omis nici care este diferența dintre drepturile și libertățile persoanei din perspectivă filozofică și creștină. Practic, subliniez ce aduce specific creștinismul, fără a omite a spune ce înseamnă libertatea în Biserica Ortodoxă, stare care este adesea desconsiderată și, chiar, percepută greșit.

Alături de acestea și până la a trece la aspectele juridice din temă, am pregătit și o diferențiere între viziunea Bisericii Romano-Catolică și a Bisericii Ortodoxe, referitor la drepturile persoanei și, mai ales, drepturile religioase ale persoanei.

În prezenta lucrare am urmărit să apelez atât la cunoștințele dobândite în cele două facultăți terminate în țară (anume Facultatea de Teologie Ortodoxă și Facultatea de Drept), dar și de experiența bursei din orașul german Tübingen. Având aceste premise, am dorit să înțeleg și să aplic principiile pe care libertatea religioasă se întemeiază, și, mai ales, ce înseamnă în mod practic dreptul de a-ți exercita credința.

Purtând titlul “Raportul dintre legislația canonică și legislația civilă actuală cu incidență în domeniul drepturilor și libertăților religioase, regimului general al cultelor și al simbolurilor religioase”, prezenta lucrare intenționează o sistematizare, dar și o clarificare a ceea ce înseamnă exercițiul dreptului religios.

Referitor la limitele lucrării, afirm că, deși prezenta lucrare promite o ridicare a temei la un nivel superior, ea nu poate avea, totuși, un caracter exhaustiv. Cu toate că am folosit numeroase lucrări de specialitate, atât în limba română, cât și în limbi de circulație internațională, tratând cu seriozitate, dar și cu interes această analiză, rămâne însă limitarea ca marii teologi ai lumii ortodoxe să fii scris încă prea puțin pe acest subiect. Acest neajuns face ca gândirea creștin-răsăriteană să nu își fi transmis în totalitate mesajul referitor la drepturile persoanei în materie religioasă, rămânându-i, încă, multe lucruri valoroase de spus.

Ca o particularitate a acestui studiu, perioada recentă a limitării contactului dintre persoane a făcut ca efortul meu științific să fie păgubit de accesul la anumite documente fizice, fapt substituit, în măsura în care s-a putut, de mijloacele online.

V. Metodologia cercetării

Întrucât drepturile persoanei își găsesc existența încă din primele clipe ale civilizației umane (după cum și Sfânta Scriptură ne spune, prin momentul în care protopărinților li s-a dat libertatea de a alege respectarea sau nu a primei porunci) și aflându-se într-o adevărată evoluție, am folosit metoda istorică. Având în vedere că dreptul persoanei, ca temă generală, a fost și este tratat atât de către filozofii laici, cât și de cei creștini, am utilizat și metoda comparativă. Această metodă a adus multe beneficii studiului, mutând necesitatea respectării drepturilor celuilalt de teama legiuitorului, la respectarea din dragoste și iubirea aproapelui, fapt care face ca drepturile persoanei să fie tratate cu un respect sincer.

Prin metoda analitică am reliefat diferențele de viziune asupra subiectului, atât dintre cea filozofică și cea creștină, cât și la nivelul intercreștin, prin referiri la principalele ramuri ale religiei creștine. În aceeași măsură, am folosit această metodă și spre analizarea diferitelor documente legislative în materia drepturilor și libertăților religioase ale persoanei, atât în legislația europeană, la nivelul Uniunii și chiar la nivelul statelor, cât și în legislația națională. Prin analiza și comparația unor legi relaționate direct cu subiectul cercetării noastre, am reușit să remarc avantajele sau dezavantajele, superioritatea sau inferioritatea diferitelor legi din diferite spații istorice și geografice.

Pentru că subiectul este unul foarte actual, caracterizat de multe conflicte ce au luat forma unor acțiuni în justiție, am putut aborda și metodologia observației sociologice. Prin

aceasta, am cercetat principiile invocate de reclamant, precum și soluționările care au impus (sau nu) un anumit comportament al părții reclamate.

Din cauza faptului că prezentul studiu a provocat și numeroase întrebări, am considerat oportun abordarea și a metodei sintetice, în baza căreia am intenționat să ofer diferite răspunsuri și clarificări, pe măsură ce acestea își făceau loc în cercetare.

Având la dispoziție un număr ridicat de spețe în tema drepturilor și libertăților religioase ale persoanei, am avut posibilitatea de a folosi atât metoda inductivă, cât și pe cea deductivă, sisteme de cercetare care m-au ajutat să fac diferența între situații aparent identice, dar cu soluționări diferite din partea Curții Europene a Drepturilor Omului.

VI. Structura și conținutul lucrării

În ceea ce privește forma lucrării, aceasta este structurată în șase capitole, precedate de argument și de introducere. La final se regăsesc concluziile acestei cercetări.

Capitolul I al tezei prezintă conceptul de drepturi și libertăți religioase ale persoanei atât în Uniunea Europeană cât și în România. În cadrul acestui capitol am considerat necesar să fac o inițiere succintă în ceea ce înseamnă conceptul general al drepturilor și libertăților persoanei, loc în care s-a pus accent și pe prezentarea istorică. Sunt de părere că, fără a se înțelege cadrul în care acest sistem general de protecție a apărut, care sunt cauzele care au dus la apariția lui și care sunt principalele instrumente de ocrotire a drepturilor persoanei, nu vom putea avea o viziune clară nici asupra drepturilor religioase ale acesteia.

În cadrul aceluiași capitol I am rezervat un subpunct pentru tratarea actualității drepturilor și a libertăților religioase în Uniunea Europeană, spațiu în care am analizat acest subiect la un nivel tehnic mai ridicat prin definiții, prin prezentarea articolelor din tratatele de drepturi și libertăți ale persoanei și chiar cu spețe. Mai departe, foarte concis am făcut o prezentare a situației juridice din România, amintind că acest fapt va fi tratat mai pe larg în capitolele dedicate.

Ca o a treia parte a acestui prim capitol, am intenționat să prezint conceptul de drepturi și libertăți în Biserica Creștină, printr-o tratare generală în care am pus în conexiune dreptul persoanei, libertatea și demnitatea acesteia. Pornind de la exemplul din Cartea Facerea, atunci când primii părinți sunt înzestrați cu demnitate și libertate, zidiți fiind după Chipul și spre asemănarea Creatorului (Facerea 1, 26-27) și continuând cu mesajul adevăratei libertăți din Noul Testament (Galateni 5, 1, 13), dăm diferite exemple în

care subliniem respectul din Vechiul și Noul Testament față de drepturile persoanei, prezentând drepturi care sunt ocrotite și astăzi. Nu ometem nici o descriere a conceptului în teologia romano-catolică și în cea ortodoxă, punând în relief particularitățile celor două confesiuni.

Cel de-al II-lea capitol pornește de la o provocare, anume ideea de libertate religioasă în Biserică. De multe ori am auzit că în Biserică libertatea este pusă pe un loc secund. Pornind de la această idee, am urmărit să demonstrez contrariul, reușind să explic faptul că Biserica este tocmai casa libertății adevărate. Cu scurte referiri la diferiți filozofi, dar cu mai multe trimiteri la tezaurul Bisericii Romano-Catolice, am subliniat faptul că doar în Biserică poate fi libertatea deplină, căci, doar aici, sunt respectate drepturile și libertățile persoanei și, mai ales, persoana, nu din teama unui legiuitor lumesc, ci din iubirea aproapelui. De asemenea, am abordat și un spectru mai tehnic, prin care am notat faptul că, existența Sfintei Scripturi, a poruncilor și a învățămintelor Mântuitorului nu înseamnă o înrobire a omului, ci o dobândire a unei libertăți de grad superior. Tot în acest subpunct am intenționat să explic care este adevărata origine a libertății umane și cum trebuie ea înțeleasă în deplinătatea înțelesului.

Tot în legătură cu libertatea în Biserică s-a descoperit a fi și libertatea în familie. Familia ca o biserică miniaturală, cunoaște și ea provocări în acest sens. Prin iubirea din cadrul acesteia, luminată de harul Duhului Sfânt se găsește calea de rezolvare a tuturor încercărilor.

Spre finalul tratării drepturilor și libertăților religioase ale persoanei din viziune teologică și înainte de a aborda ceva mai juridic conceptul, am considerat oportun a sublinia în capitolul III al lucrării câteva aspecte privind legea naturală și puterea eclesială. Tot aici am tratat și ceea ce înseamnă ascultarea în Biserică, iar, în cele din urmă, am intenționat să descriu raportul dintre drepturi și obligații în viziunea creștină. Întrucât societatea actuală preia mai repede drepturile decât obligațiile, am dorit să rezerv un loc conceptului de îndatoriri.

Capitolul IV se identifică cu începutul abordării mai tehnice a subiectului, prin prezentarea regimului general al cultelor în Uniunea Europeană. Se face o prezentare istorică în limitele spațiului european, precum și o reiterare mult mai concisă a principalelor articole care ocrotesc persoana în aspecte de ordin religios. Un punct foarte important, nu numai al acestei părți, cât și al întregii lucrări, este Tratatul de la Lisabona. Acest document este principalul material legislativ în vigoare la nivelul Uniunii Europene în care se stabilesc principiile prin care Uniunea Europeană se raportează la sistemul

religios de pe cuprinsul ei. Ce este de subliniat, după cum vom putea vedea și pe larg în acest capitol, este faptul ca Uniunea percepe cultele religioase recunoscute drept parteneri de dialog, mărturisind, într-un fel, valoarea istorică și socială a acestora din urmă.

Analiza raportului dintre Uniunea Europeană/state membre și culte nu se limitează doar la o prezentare generală. În cadrul paginilor din secțiunea mai sus amintită se face și o cercetare a principalelor metode legislative de reglementare a regimul general al cultelor, anume laicitatea sau separarea totală, recunoașterea mai multor culte și recunoașterea unui cult dominant. Tot în acest capitol am evidențiat prin indicarea precisă a articolelor din legile fundamentale ale fiecărui stat al Uniunii Europene, raportul acestora cu drepturile și libertățile religioase ale omului.

Depășind tratarea de la nivel internațional, intenționez pornirea unei analize privind regimul general al cultelor și al drepturilor religioase în țara noastră. În acest sens, în capitolul V descriu relația stat-culte religioase în România începând din secolul XIX, în care principale documente de studiu sunt chiar Regulamentele Organice din 1831 și 1832. Nu sunt omise nici Constituțiile din 1866, 1938 sau Legea Cultelor din 1928. O secțiune specială este dedicată regimului cultelor sub guvernarea comunistă, pasaj în care cercetez atât principalele legi fundamentale ale țării din această perioadă, dar și Decretul 177 din 1948.

Un element foarte important al raportului dintre stat și culte în România, precum și foarte necesar pentru ocrotirea libertății și a drepturilor religioase ale persoanei din țara noastră de astăzi este legea în vigoare privind regimul general al cultelor. Mă refer la Legea 489 din 2006, un document legislativ care și-a făcut apariția destul de târziu după căderea sistemului comunist.

În paginile următoare din același capitol V se face o scurtă analiză a actualului Statut de funcționare al Bisericii Ortodoxe Române, fără a omite nici comparații cu anterioarele documente de acest tip, trimiteri cu relevanță în ceea ce înseamnă libertatea și independența față de stat a Bisericii Ortodoxe Române. Sub aceleași aspecte ale raporturilor dintre Biserica Ortodoxă Română și Statul Român postrevoluționar sunt prezentate diferite protocoale de colaborare dintre aceste două părți menționate.

Capitolul premergător concluziilor, anume capitolul VI, este unul dedicat simbolurilor religioase. Un punct foarte important, simbolurile religioase reprezintă principalul subiect de conflict la nivel european, neînțelegeri care sunt foarte des finalizate prin procese la Curtea Europeană a Drepturilor Omului. Este interesant de urmărit care sunt principiile prin care judecătorii Curții soluționează spețe aparent identice, dar cu mici

elemente de detaliu care fac diferența. Preluând o abordare mai tehnică în care au fost prezentate diferite exemple de tensiuni pe această temă, am reușit să extrag criteriile pe baza cărora un stat poate fi sancționat sau nu de Curtea Europeană a Drepturilor Omului pentru încălcarea unor drepturi ale persoanei (dar și a unor instituții religioase, deși astfel de cazuri sunt mai rare).

În partea secundă a acestui capitol, de asemenea foarte bogat în jurisprudență CEDO, am intenționat să prezint limitele de exercițiu al libertății religioase, dar și să fac diferența dintre drept și abuz de drept.

În cele din urmă, în capitolul dedicat concluziilor, mi-am propus să rezum principalele idei ale acestui proiect de cercetare științifică, remarcând importanța drepturilor omului în istoria europeană, una foarte bogată în acest aspect. Însemnatele concretizări ale materiei se vor face după cel de-al Doilea Război Mondial, ca un răspuns al unor mari puteri ale lumii față de aceste orori. În întregul corp de drepturi ale persoanei, drepturile și libertățile religioase au un rol important. Actualitatea acestora este definită de schimbările politice și sociale de la nivel european. Un element foarte important cu ample efecte culturale, etnice și religioase este imigrația cauzată de conflictele militare din Orientul Mijlociu. Numărul mare de refugiați ce au venit în Occident are consecințe și în cadrul drepturilor și libertăților religioase ale persoanei. Acest fapt este dovedit de numeroasele procese din cadrul Curții Europene a Drepturilor Omului pe acest subiect, după cum am arătat și în cadrul lucrării. Prin analiza spețelor putem trage concluzii privind raportarea Uniunii Europene și a statelor acesteia față de culte și de cetățeni, fie ei religioși, fie ei atei (căci și aceștia din urmă sunt ocrotiți de articolele protective).

Interesul pentru drepturile și libertățile religioase ale omului este regăsit și în istoria țării noastre. Cu anumite excepții, abateri care s-au făcut mai mult practic decât teoretic (ne referim aici la perioada comunistă, unde drepturile persoanei erau trecute în legi, dar abuzurile se făceau prin nerespectarea legii), România a fost mereu o țară cu un spirit democratic. Regulamentele Organice, Constituțiile, începând cu cea din 1866 și continuând la cea astăzi în vigoare și legile dedicate cultelor, precum actuala Lege 489/2006, evocă un caracter de sprijinire a vieții religioase a persoanei, precum și un spirit de cooperare între Statul Român și cultele recunoscute.

VII. Dificultăți întâmpinate

În cadrul muncii de cercetare și-au făcut loc și câteva dificultăți. Reduse ca număr, ele au fost puse în imediată legătură cu bibliografia oarecum redusă în limba română. Lipsa unor studii ample dedicate temei libertății religioase în Biserica Ortodoxă Română,

libertății religioase în cadrul Bisericii Ortodoxe și Bisericii Creștine sau a unor cercetări cu privire la simbolurile religioase din țara noastră au făcut studiul, nu doar mai anevoios, ci ușor prejudiciat de frumoasa culoare a teologiei răsăritene.

CONCLUZII

Pe baza celor studiate, remarcăm importanța drepturilor persoanei în cultura europeană. Întreaga istorie a Europei este una în care se manifestă interes pentru acest subiect, formarea noțiunii de protecției a persoanei fiind una progresivă. Am prezentat că, înaintea unor concepte filozofice definatorii pentru materia drepturilor și a libertăților persoanei, principii pline de utilitate și adevărați piloni pe care să se așeze tot ceea ce reprezintă azi ideea de “drepturi și libertăți ale omului” își găsesc locul în Sfânta Scriptură. Nu puține sunt pasajele din Vechiul Testament în care dreptul la viață al persoanei, al bunurilor acesteia, la o judecată dreaptă și așa mai departe sunt protejate. Importanța lor în cultura creștină este dovedită și de faptul că drepturile și libertățile persoanei sunt apărate și prin Sfintele Canoane ale Bisericii Ortodoxe. Chiar dacă acestea au fost consemnate în primele secole de după Hristos, nu trebuie să le desprindem de Tradiția Bisericii în care își găsiseră locul cu mult înainte de oficierea Sinoadelor Ecumenice. Chiar dacă noțiunile în strânsă legătură cu protecția persoanei au fost uniformizate prin canoanele Sinoadelor Ecumenice, Sinoadelor Locale sau ale unor Sfinți Părinți, ele au fost preluate din cultura creștină și folosite punctual ca un răspuns la anumite provocări. Respectul față de demnitatea persoanei, de integralitatea corporală a acesteia, de bunurile ei și nu numai, aveau o tradiție foarte veche pentru creștini prin prisma Vechiului Testament și mai ales a Decalogului (Ieșire 20, 1-17). Aceste principii au fost preluate și duse la un nivel mai ridicat de Mântuitorul Hristos, care le oferă o interpretare superioară, una la care și societatea de azi se arată limitată. Dacă omul este ocrotit astăzi din teama față de legiuitor, Hristos ne-a învățat și ne învață că adevărata respectare a drepturilor omului se face din iubire, căci dragostea față de aproape, alături de dragostea față de Dumnezeu, este porunca în care se cuprinde toată Legea și proorocii (Matei 22, 38-40). Preluarea acestui tezaur creștin de către materia Drepturilor și libertăților persoanei este, nu doar acceptată unanim, cât mai ales, apreciată și lăudată. Profesori de prestigiu precum Grigoriu Manuela Preduca, Irina Moroianu Zlătescu sau chiar Andrei Pleșu sunt doar puținii din cei care recunosc valoarea creștinismului ca a unui teren pe care drepturile și libertățile persoanei s-au ridicat, așa cum am arătat și noi în prima parte a acestei teze.

Alături de învățăturile vechi și noi testamentare, un alt rol important l-au avut scrierile filozofilor greci. Solon Atenianul este recunoscut ca cel care a pus bazele predemocrației. Pericle este cel care apropie democrația de popor, chiar dacă nu o oferă tuturor cetățenilor Atenei, iar Aristotel invită toți cetățenii la participare activă în viața cetății, după cum am văzut și în rândurile dedicate lor din prezenta lucrare. Acestea puține exemple reprezintă adevărate “cărămizi”, care îmbinate cu cele creștine, au însemnat fundamentul a ceea ce astăzi înseamnă drepturile și libertățile persoanei.

Având la bază acești piloni, materia protecției persoane a evoluat constant, în același ritm cu întreaga civilizație umană. Din loc în loc, s-au făcut remarcate adevărate de puncte de cotitură, borne care marchează diferite momente din evoluția conceptului. Un astfel de exemplu este Magna Charta Libertatum care oferea în anul 1215 drepturi persoanei, libertăți care puteau fi greu de conceput atunci. Ne referim aici la alegeri libere în cadrul Bisericii, protecția negustorilor și a țărânimii sau promisiunea de judecată dreaptă. Alt reper care nu poate fi omis este declarația cunoscută sub numele de Bill of Rights. Adoptată la începutul anului 1689, garanta alegeri libere, libertatea cuvântului sau interzicerea torturilor și a violențelor ca pedepse. Lista aceasta continuă și ajunge perioada de aur a drepturilor civice, anume zilele de final ale Celui de-al Doilea Război Mondial. Văzându-se cruzimile produse de acest război, se dorește punerea bazei unei organizații care să ferească omenirea de astfel de noi conflicte. În acest peisaj ia naștere, la 24 octombrie 1945, Organizația Națiunilor Unite, instituție care va elibera Carta Organizației Națiunilor Unite și Declarația Universală a Drepturilor Omului. Declarația va avea meritul de a fi cel mai important document internațional de protecție a persoanei.

Avându-se pusă baza, drepturile și libertățile persoanei vor înflori cu adevărat la nivel european. Începând cu cea de-a doua jumătate a secolului XX, conceptul va cunoaște noi etape de dezvoltare, ridicându-se la cel mai înalt nivel din toată istoria omenirii. Astfel, alături de Organizația Națiunilor Unite se vor înființa și alte instituții care au scop central ridicarea Europei din cenușa celui mai mare conflict militar din toate vremurile. Facem referire aici la Consiliul Europei sau la Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului și la Comunitatea Economică Europeană (ultimele două vor fi fundamentele Uniunii Europene de astăzi). Cu scop principal renașterea continentului prin repornirea economiei, acestea nu lasă pe plan inferior nici drepturile omului. În acest sens, Consiliul Europei va emite Convenția Europeană a Drepturilor Omului (cunoscută și Convenția pentru apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale). Documentul, în vigoare din anul 1950,

se remarcă prin aplicabilitatea lui, fiind un tratat cu un caracter practic mai ridicat față de cel emis la nivelul Organizației Națiunilor Unite (care era mai degrabă o prezentare generală a drepturilor persoanei). Ceva mai târziu își va face apariția și cel de-al treilea document de prestigiu de la nivel european, anume Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, adoptată la 7 decembrie 2000 prin Consiliul de la Nisa. Carta are calitatea de a fi principalul instrument de protecție a persoanei la nivel european.

În toate aceste documente, un rol important îl ocupă drepturile și libertățile religioase. Protecția credinței sau a necredinței fiecărei persoane este garantată în mod concret, prin articole dedicate. Așa cum am arătat în prima parte a tezei noastre, toate cele trei documente protective garantează libertatea religioasă a persoanei. Declarația Universală a Drepturilor Omului emisă de Organizația Națiunilor Unite își asumă această ocrotire în cadrul articolului 18, Convenția Europeană a Drepturilor Omului, elaborată de Consiliul Europei, asigură libertatea de religie în articolul 9, iar Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene în articolul 10. Conținutul acestor articole este asemănător, toți cei trei emitenți asigurând “dreptul la libertatea gândirii, de conștiință și religie; acest drept include libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea, sigur sau împreună cu alții, atât în public, cât și în privat, prin învățătură, practici religioase, cult și îndeplinirea riturilor”, după cum spune chiar articolul 18 al Declarației elaborate de Organizația Națiunilor Unite.

Totuși, articolul prezentat mai sus nu este un simplu fragment de lege la care toți oamenii și instituțiile se supun, făcând acest drept intangibil și deplin apărat în toate condițiile de spațiu și timp. Așa cum descris în paginile anterioare, schimbările sociale de la nivel european, mai precis, valul de refugiați din Orient, persoane cu viziuni confesionale diferite decât cele creștin-tradiționale, impun ridicarea discuției și aplicarea drepturilor religioase la o treaptă superioară. Facem aici referire la procesele ajunse pe masa Curții Europene a Drepturilor Omului, prin care, motivat mai mult sau mai puțin, diferiți petenți își cereau dreptatea în situații în care s-au iscat diferite conflicte religioase. Acuzate ca și discriminări religioase, prin înțelepciunea Curții s-a decis atunci când acestea chiar au fost măsuri greșite și exagerate ale unor persoane sau instituții, dar și când au fost situații în care reclamantul a avut dreptate. Spețele prezentate mai sus au arătat că, deși aparent pot exista două împrejurări aproape identice cu două soluționări diametral opuse, nu se poate traduce acest fapt ca o eroare sau o lipsă de interes a judecătorilor, ci cu existența unui detaliu care va face diferența. Am amintit mai înainte de două procese

asemănătoare care implicau angajate de la o companie aeriană, respectiv dintr-o instituție medicală. Atât una, cât și cealaltă, au fost somate de angajator să nu mai poarte un însemn religios de forma unui cruciulițe, în jurul gâtului. Dacă, în urma procesului, Curtea a dat două soluționări diferite, s-a făcut acest lucru pe baza rațiunii că, însoțitoarea de zbor putea purta însemnul religios la vedere, neafectând cu nimic serviciile ei, în timp ce, asistenta medicală, prin purtarea unui astfel de medalion, putea pune în primejdie viața pacienților, care, prin contact direct, puteau fi răniți sau infectați, în anumite condiții. Se demonstrează prin aceasta că instituția Curții Europene a Drepturilor Omului tratează fiecare cerere cu un discernământ deosebit, analizând toate condițiile existente pentru a se obține o soluționare corectă.

Interacțiunile Uniunii Europene cu viața religioasă nu se limitează doar la procese și instanțe de judecată. Un element foarte important este cum se raportează Uniunea la cultele recunoscute la nivelul fiecărei țări. Am evidențiat mai sus importanța acestor aspecte, remarcând susținerea și recunoașterea Uniunii Europene oferită cultelor. Deși sprijinul oferit este unul egal și nediscriminatoriu, părinții fondatori ai acestei organizații au apreciat importanța religiei creștine pentru istoria acestui continent. Mai mult, aprecierea foloaselor aduse de culte la nivel european este descrisă chiar în Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene, document primordial în privința organizării acestei instituții. Astfel, Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene, articolul 17, notează următoarele:

“(1) Uniunea respectă și nu aduce atingere statutului de care beneficiază, în temeiul dreptului național, bisericile și asociațiile sau comunitățile religioase din statele membre.

(2) Uniunea respectă, de asemenea, statutul de care beneficiază, în temeiul dreptului național, organizațiile filosofice și neconfesionale.

(3) Recunoscându-le identitatea și contribuția specifică, Uniunea menține un dialog deschis, transparent și constant cu aceste biserici și organizații”.

Acest mod de raportare între Uniune – State și Culte este cadrul general care oferă nu doar respect acestora din urmă, cât și promisiunea de sprijin și cooperare, acolo unde este cazul. Este de remarcat faptul că, în acest tip de relații, Uniunea Europeană lasă libertatea fiecărui stat membru de a-și administra relația cu instituțiile cultice recunoscute, în funcție de tradiția și obiceiul locului. Sub aceste premise am prezentat mai sus cele trei sisteme de raportare Stat-Culte recunoscute la nivel european, nu doar numindu-le, cât și prezentând aspecte importante legate de acestea.

O prezentare a drepturilor și libertăților religioase a persoanei la nivel european ar fi incompletă fără analizarea acestora și la nivel național. Respectul față de libertatea religioasă și față de drepturile persoanei în materie confesională a fost unul pus în plan principal și în țara noastră. Începând cu perioada medievală și concretizându-se chiar cu Regulamentele Organice, drepturile religioase ale persoanei devin elemente centrale în formarea țării noastre. În cadrul acestor acte de organizare premoderne, nu doar drepturile religioase ale persoanei sunt ocrotite, ci și raporturile dintre Stat și Culte. Remarcăm în aceste legiuiri interesul Statului pentru ca Biserica Ortodoxă să aibă un cler vrednic de slujire, după cum scrie în articolul 363 al Regulamentelor dedicate Moldovei sau ca Mitropolitul și episcopii să își îndeplinească obligațiile administrative și liturgice independent și fără presiuni. Bunele relații dintre Stat și Culte la nivel național continuă și în România Modernă. Constituția din 1866 oferă prin articolul 21 libertatea conștiinței, cât și a cultelor. Astfel, în Legea Fundamentală amintită, se prevede: “Libertatea conștiinței este absolută. Libertatea tuturilor cultelor este garantată întru cât însă celebrațiunea lor nu aduce o atingere ordinii publice sau bunelor moravuri. Religiunea ortodoxă a resaritului este religiunea dominantă a Statului român. Biserica ortodoxă română este și rămâne neaternată de ori-ce chiriarhie streină, păstrânduși însă unitatea cu biserica ecumenică a resaritului în privința dogmelor. Afacerile spirituale, canonice și disciplinare ale bisericii ortodoxe Române, se vor regula de o singura autoritate sinodala centrală, conform unei legi speciale. Mitropoliții și episcopii eparhioți ai bisericii ortodoxe române sunt aleși după modul ce se determină prin o lege specială”. De același respect se vor bucura cultele și în următoarea Constituție a țării, care garantează prin articolul 22 libertatea de conștiință. După cum am văzut, cooperarea dintre Stat și Culte va cunoaște o scădere în urma instalării guvernării comuniste. În cadrul acesteia, prin Legea Fundamentală și Legea cultelor se vor face presiuni atât asupra clericilor, cât și asupra cetățenilor țării, libertatea religioasă a persoanei fiind afectată. Totuși, după multe provocări și încercări, situația va reveni la un grad de normalitate odată cu reinstaurarea guvernării democratice și a Constituțiilor aferente. Menționăm că astăzi, în baza Constituției României din 2003, libertatea religioasă este garantată prin articolul 29. Prin acesta, se prevede foarte precis și complet libertatea religioasă:

“(1) Libertatea gândirii și a opiniilor, precum și libertatea credințelor religioase nu pot fi îngrădite sub nici o formă. Nimeni nu poate fi constrâns să adopte o opinie ori să adere la o credință religioasă, contrare convingerilor sale.

(2) Libertatea conștiinței este garantată; ea trebuie să se manifeste în spirit de toleranță și de respect reciproc.

(3) Cultele religioase sunt libere și se organizează potrivit statutelor proprii, în condițiile legii.

(4) În relațiile dintre culte sunt interzise orice forme, mijloace, acte sau acțiuni de învrăjbitare religioasă.

(5) Cultele religioase sunt autonome față de stat și se bucură de sprijinul acestuia, inclusiv prin înlesnirea asistenței religioase în armată, în spitale, în penitenciare, în azile și în orfeline.

(6) Părinții sau tutorii au dreptul de a asigura, potrivit propriilor convingeri, educația copiilor minori a căror răspundere le revine”.

Un alt document important la nivelul țării noastre cu referire directă la viața cultelor este Legea 489/2006, mult mai bine cunoscută drept Legea Cultelor. Și în cadrul ei, după cum am prezentat pe larg în paginile anterioare, se garantează libertatea confesională a persoanelor pe cuprinsul țării, cât și raporturile dintre culte la nivel național.

Relația stat-culte se descoperă a fi una de cooperare, cu foloase aduse atât ambelor părți, cât mai ales cetățenilor. Oferirea unor drepturi și facilități cultelor chiar din perioada Regulamentelor Organice și a primelor Constituții ne face să înțelegem că România modernă s-a creat având la bază respectul pentru drepturile și libertățile religioase. Cu toate că în istoria recentă a țării noastre au fost și momente de tensiune și de abuz în această materie (după cum am subliniat în capitolele dedicate perioadei comuniste), situația a revenit la normal odată cu reintrarea în democrație. Respectul statului față de culte și cultivarea unei vieți religioase demne pe teritoriul țării noastre s-a dus la cel mai înalt nivel din istoria țării prin Legea Cultelor 489/2006, act legislativ în vigoare. În aceeași măsură, la nivelul statului nostru, protecția persoanei se face atât prin articolul 29 al Constituției României, cât și prin legislația internațională în domeniu, la care țara noastră este parte.

În baza Constituției României, Statutului pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române și mai ales, în conformitate cu Legea Cultelor, Statul, precum și instituțiile acestuia, poate încheia contracte de colaborare cu oricare dintre cultele recunoscute legal, la nivel național. Acest fapt este încă o marcă a maturității României din punctul de vedere al drepturilor și al libertăților religioase. Mai precis, în Legea 489/2006, articolul 9, se prezintă foarte clar:

“(3) Autoritățile publice cooperează cu cultele în domeniile de interes comun și sprijină activitatea acestora (...).

(5) Autoritățile publice centrale pot încheia cu cultele recunoscute atât parteneriate în domeniile de interes comun, cât și acorduri pentru reglementarea unor aspecte specifice tradiției cultelor, care se supun aprobării prin lege”.

Sub aceste aspecte, Biserica Ortodoxă Română a încheiat diferite protocoale de colaborare în care principalii beneficiari sunt cetățenii țării, nu doar cei creștini-ortodocși, ci și restul, credincioși sau necredincioși. Protocoalele, așa cum am amintit și mai înainte, sunt desfășurate în diferite domenii, nu numai în cel bisericesc, cât și în cel de interes civic. Parteneriate pentru sănătate, educație sau restaurarea unor clădiri de interes istoric și cultural, ele au adus și încă aduc multă utilitate societății.

Rămânând în planul legilor, nu putem trece cu vederea menționarea Statutului pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române. Ca o cerință a Legii Cultelor (și nu numai a actualei Legi a Cultelor, ci și în anterioarele materiale legislative ce aveau drept scop stabilirea raportului dintre State și Culte la nivel național), Statutul a fost actualizat în prima parte a anului 2020. Așa cum am prezentat în capitolul dedicat lui, noul document aduce însemnate modificări, atât ca număr, cât și ca însemnătate. Actualizările aduse sunt de un real interes nu numai pentru clerici, ci și pentru mireni. Prin creșterea responsabilităților și atribuțiilor slujitorilor ierarhici sau prin reorganizarea sistemului de cercetare disciplinară la nivel bisericesc, se indică interesul Bisericii Ortodoxe Române de a avea o funcționare fără cusur. De asemenea, atenția cu care este tratat fiecare articol, făcându-se o perfecționare în adevăratul sens al cuvântului, subliniază seriozitatea cu care s-a lucrat la acest document.

Nu putem lăsa pe un loc secund nici aspectele ce țin de tema drepturilor și a libertăților persoanei în Biserica. Așa cum am amintit mai sus, de multe ori, societatea modernă asociază greșit Bisericile Creștine cu o lipsă de libertate. Mult mai predispusă la această eroare este chiar Biserica Ortodoxă. Localizarea acesteia în spațiul estic-european, zonă supusă recent guvernărilor totalitare, adevărate simboluri ale discriminării și lipsei de drepturi, face ușoară această asociere. Ei bine, am demonstrat în capitolul dedicat acestei teme că, tocmai Biserica Creștină și, în mod deosebit, cea Ortodoxă reprezintă adevărata libertate. În cadrul acesteia omul este înzestrat cu libertate și cu demnitate încă din zidirea lui. Versetele din Cartea Facerea unde se arată că omul este chipul unui Dumnezeu drept,

demn și liber (Facerea 1, 26-27) reprezintă argumentul suprem. Dar nu restrângem faptul că omul creat demn, cu drepturi și libertăți la un singur verset. Chiar dacă acesta este un pilon fundamental al Creației, sunt numeroase alte dovezi în Sfânta Scriptură care relevă calitatea de ființă liberă a omului. Începând cu libertatea din Eden, continuând cu Decalogul din cartea Ieșirea și ajungând la cuvintele Cuvântului care S-a jertfit pentru noi, arătându-ne adevărata dimensiune a dragostei, a libertății, a demnității și a drepturilor, ni se prezintă foarte limpede unde este locul adevăratei libertăți, adică în Biserică. După cum am constatat, în cadrul subiectului “libertatea” în Biserica Creștină, am adus argumente și din valoroasa teologie Apuseană. Cuvintele de învățătură ale fraților catolici, precum *Pacem in Terris* sau *Dignitate Humanae*, reprezintă adevărate izvoare de libertate, fiind scrieri care explică originea și legătura dintre drepturi, demnitate, libertăți și omul creat de Dumnezeu.

Raportarea Bisericii Ortodoxe la tema libertății, a toleranței și a simbolurilor religioase se face într-un mod diferit de cea a autorităților laice. Implicarea pune în evidență respectul ortodoxiei față de libertatea omului, față de demnitatea lui ființială. Dacă legiuitorul lumesc se poate impune prin forța legii în aspectele menționate, Legiuitorul Divin este îndurător, iertător și mult milostiv, care îl caută pe cel pierdut până îl găsește și se bucură de întoarcerea lui (Luca 15,4). Toată această răbdătoare căutare se face cu dragoste.

De remarcat este și faptul că în Biserica Creștină, drepturile și libertățile omului au o valoare ridicată, fiind duse la un nivel cu totul superior față de cel al societății laice. Dacă în lumea mireană un drept este respectat, de regulă, din teama pedepsei, în societatea eclesială cinstirea drepturilor aproapelui se face din pură iubire, după cum și Mântuitorul a îndrumat (Matei 22, 38-40). Fără a greși, putem spune că adevărata libertate se găsește în Biserica Creștină, căci această libertate se face slujitoare a binelui și nu a păcatelor, după cum societatea modernă tinde să înțeleagă: “Trăiți ca oamenii liberi, dar nu ca și cum ați avea libertatea drept acoperământ al răutății, ci ca robi ai lui Dumnezeu” (I Petru 2, 16). Mai departe, și adevărata responsabilitate, tot în Biserică este găsită, după cuvintele Mântuitorului: “Nu oricine Îmi zice: Doamne, Doamne, va intra în împărăția cerurilor, ci cel ce face voia Tatălui Meu Celui din ceruri” (Matei 7, 21).

BIBLIOGRAFIE

I. Izvoare

1.1. Izvoare scripturistice:

1. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Ed. Institutul Biblic, București, 2018.

1.2. Izvoare patristice:

1. Origen, *Contra lui Celsus*, PSB 9, traducere de Pr. T. Bodogoe, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1984.
2. Sfântul Ioan Damaschin, *Dogmatica*, traducere de Pr. Dumitru Fecioru, Ed. Apologeticum, Iași, 2004.
3. Sfântul Ioan Gură de Aur, *Despre feciorie. Apologia vieții monahale. Despre creșterea copiilor*, traducere de Pr. Prof. Dumitru Fecioru, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005.
4. Sfântul Ioan Gură de Aur, *Despre preoție*, traducere de Pr. Dumitru Fecioru Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987.
5. Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere*, PSB 21, traducere de Pr. Dumitru Fecioru, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987.
6. Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei*, PSB 23, traducere de Pr. Dumitru Fecioru, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.
7. Sfântul Ioan Gură de Aur, *Problemele Vieții*, traducere de Cristian Spătăreanu, Ed. Egumenița, Galați, 2012.
8. Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilii la Ana. Omilii la David și Saul. Omilii la Serafimi*, traducere de Pr. Dumitru Fecioru, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2007.
9. Sfântul Simeon Noul Teolog, *Cuvânt Etic*, XIII, în *Traitées théologiques et éthiques*, vol. II, Ed. Sources Chrétiennes, nr. 129, 1966.
10. Sfântul Zăvorâtu Teofan, *Rânduiețile vieții monahale*, Culegere alcătuită de Sfântul Teofan Zăvorâtu, Ed. Sophia, București, 2005.
11. Tertulian, *Despre prescripția contra ereticilor*, X, 2, PSB 3, traducere de coord. Prof. Nicolae Chițescu, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981.

1. 3. Izvoare juridice:

1. *Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România*, Raport final, București, 2006, ediție electronică.
2. *Consiliul Europei*, Convenția pentru apărarea Drepturilor omului și a Libertăților fundamentale, Consiliul Europei, Strasbourg, 2013.
3. *Constituția României din 1923*, Monitorul Oficial, nr. 282, 29 martie 1923.
4. *Constituția României din 1938*, Monitorul Oficial, nr. 48, 27 februarie 1938.
5. *Constituția României din 1948*, Monitorul Oficial, nr. 87 bis, 13 aprilie 1948.
6. *Constituția României din 1952*, Monitorul Oficial, nr. 1, 24 septembrie 1952.
7. *Constituția României din 1965*, Buletinul Oficial, nr. 1, 26 august 1965.
8. *Constituția României din 1991*, Ed. Monitorul Oficial, București, 1991.
9. *Constituția României din 2003*, Ed. Lumina Lex, București, 2009.
10. *Convenția Europeană A Drepturilor Omului*, Ed. Hamangiu, București, 2018.
11. *Coranul*, traducere de George Grigore, Ed. Herald, București, 2018.
12. *Decretul 175/1948*, Monitorul Oficial, nr. 177, din 3 august 1948.
13. *Decretul 177/1948*, Monitorul Oficial al Republicii Populare Romane, Ed. Comb. Poligrafic București, București, 1948.
14. *Die Grundlagen der Lehre der Russischen Orthodoxen Kirche über die Würde, die Freiheit und die Menschenrechte*, Druckerei Franz Paffenholz GmbH., Bornheim, 2008.
15. House Of Commons, *The Convention on the Future of Europe: proposals for a European Constitution*, Research Paper 3/23, House of Commons Library, Londra, 2003.
16. *Legea nr. 103/1992 privind dreptul exclusiv al cultelor religioase pentru producerea obiectelor de cult*, în Actele publicate în Monitorul Oficial al României în perioada 22 dec. 1989 - 31 ian. 1999, Ed. Monitorul Oficial, București, 1999.
17. *Legea nr. 142/1999 privind sprijinul statului pentru salarizarea clericului*, în Actele publicate în Monitorul Oficial al României în perioada 22 dec. 1989 - 31 ian. 1999, Ed. Monitorul Oficial, București, 1999.
18. *Legea nr. 153/2017 din 28 iunie 2017 privind salarizarea personalului plătit din fonduri publice*, în Legislația României, nr. 2, Ed. Monitorul Oficial, București 2017.
19. *Legea nr. 247/2005 privind reforma în domeniile proprietății și justiției, precum și unele măsuri adiacente*, în Legislația României, nr. 3, Ed. Monitorul Oficial, București, 2005.
20. *Legea nr. 3/1974*, Monitorul Oficial, nr. 3 din 19 ianuarie 1974.

21. *Legea nr. 47/2006 privind sistemul național de asistență socială*, în *Legislația României*, nr. 1, Ed. Monitorul Oficial, București, 2006.
22. *Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor*, în *Legislația României*, nr. 4, Ed. Monitorul Oficial, București, 2006.
23. *Legea nr. 5/1948 pentru modificarea unor dispozițiuni din Codul Penal*, în *Monitorul Oficial*, nr. 16 din 20 ianuarie 1948.
24. *Legiuirile Bisericii Ortodoxe Române*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1953.
25. *Monitorul Oficial*, nr. 101, 22 mai 1936.
26. *Monitorul Oficial*, nr. 178, 4 aug. 1948.
27. *Monitorul Oficial*, nr. 34, 21 iulie 1954.
28. Națiunile Unite, *Declarația Universală a Drepturilor Omului*, 2015.
29. *Noul Cod Civil*, Ed. Rosetti International, București, 2014.
30. *Noul Cod De Procedură Civilă*, Ed. Rosetti International, București, 2006.
31. *Noul Cod Penal*, Ed. Rosetti International, București, 2014.
32. *Ordonanța de Urgență nr. 19/2005 privind realizarea Ansamblului Arhitectural Catedrala Mântuirii Neamului*, *Legislația României*, nr. 1, Ed. Monitorul Oficial, București, 2005.
33. *Ordonanța de Urgență nr. 94/2000 privind retrocedarea unor bunuri imobile care au aparținut cultelor religioase din România*, *Legislația României*, nr. 2, Ed. Monitorul Oficial, București, 2000.
34. *Ordonanța Guvernului României nr. 26/2000 cu privire la asociații și fundații*, în *Asociații și fundații*, Ed. Monitorul Oficial, București, 2018.
35. *Ordonanța Guvernului României nr. 38/1994 privind stabilirea unor forme de sprijin financiar pentru unitățile de cult cu venituri mici sau fără venituri și acordarea de indemnizații unor ierarhi și cadre din conducerea cultelor*, în *Actele publicate în Monitorul Oficial al României în perioada 22 dec. 1989 - 31 ian. 1999*, Ed. Monitorul Oficial, București, 1999.
36. *Ordonanța Guvernului României nr.68/2003 privind serviciile sociale*, *Legislația României*, nr. 3, Ed. Monitorul Oficial, București 2003.
37. *Statutul Bisericii Ortodoxe Române*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2008.
38. *Statutul Bisericii Ortodoxe Române*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2020.
39. *Statutul Bisericii Ortodoxe Române*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2020.

40. *Statutul Bisericii Ortodoxe Române*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2008.
41. *Tratate fundamentale ale Uniunii Europene*, Ed. C. H. Beck, București, 2015.
42. *Tratatele fundamentale ale Uniunii Europene, Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene*, Ed. C.H. Beck, București, 2015.
43. United Nations, *Universal Declarations of Human Rights*, United Nations Publications, New York, 2015.

1.4. Izvoare canonice:

1. *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, vol. I, Ed. Interprinderile Eminescu, București, 1944.
2. Afanasiev, Nikolai, *Canoane și conștiință canonică*, Ed. Egumenița, București, f.a.
3. Codul de drept canonic, Ed. Sapiența, Iași, 2012.
4. Floca, Pr. Ioan N., *Canoanele Bisericii Ortodoxe, Note și comentarii*, (f.e.), Sibiu, 2005.
5. Milaș, Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, traducere de Uroș Kovincici și Nicolae Popovici, Tipografia Diecezană, Volumul I.1, Arad, 1930.
6. Milaș, Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, traducere de Uroș Kovincici și Nicolae Popovici, Tipografia Diecezană, Volumul I.2, Arad, 1930.
7. Perșa, Pr. Răzvan, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, vol. I, Ed. Basilica, București, 2018;
8. Perșa, Pr. Răzvan, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, vol. II, Ed. Basilica, București, 2018;
9. Perșa, Pr. Răzvan, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, vol. III, Ed. Basilica, București, 2018
10. Tamaș, Pr. Ioan, (trad.), *Codul de Drept Canonic*, Ed. Sapiența, Iași, 2012.

II. Lucrări de specialitate

2.1. Dicționare:

1. *Dicționar de Drepturile Omului*, Ed. C. H. Beck, București, 2013.
2. *Dicționar de psihologie*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1998.
3. *Dicționar de teologie ortodoxă*, Pr. Prof. Dr., Ion Bria, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.
4. *Dicționar de termeni și expresii juridice latine*, (coord.) Lucian Săuleanu, Lexicon juridic, Ed. C.H. Beck, București, 2011.

5. *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Pr. Prof. Remus Rus, Ed. Lidia, București, 2003.
6. *Dicționar Explicativ Român*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2009.
7. *Dicționar latin-român*, Gheorghe Guțu, Ed. Humanitas, București, 2007.
8. *Dicționarul enciclopedic de cunoștințe religioase*, Pr. Prof. Dr., Ene Braniște, Prof. Ecaterina Braniște, Ed. Diocezană Caransebeș, Caransebeș, 2001.
9. *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1996.

2.2. Enciclopedii:

1. *Larousse, Cronologia Universală*, traducere de Irina Negrea, Ed. Lider, București, 1996.

2.3. Monografii:

1. Abdelouahed, Adonis Houria, *Islamul și violența*, Ed. Humanitas, București, 2016.
2. Ahmed, Lelia, *Women and Gender in Islam*, Ed. Yale University Press, New Haven, 2021.
3. Alak, Alina Isac, *Statutul femeii în Islam*, Ed. Polirom, București, 2016.
4. Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. I (1948), București, 2002.
5. Aristotel, *Metafizica*, traducere de Andrei Cornea, Ed. Humanitas, București, 2007.
6. Aristotel, *Politica*, traducere de Ștefan BEZDECHI, Ed. Antet, București, f. a.
7. Aron, Raymond, *Libertate și egalitate*, Ed. Institutul European, Iași, 2016.
8. Baconsky, Theodor, *Despre necunoscut*, Ed. Humanitas, București, 2007.
9. Badea-Guéritéé, Iulia, Ojică Alexandru, *Dialogul religiilor în Europa Unită*, Ed. Adenium, Iași, 2015.
10. Banciu, Maria, Banciu, Adrian-Alexandru, *Dreptul familiei conform noului Cod Civil*, Ed. Hamangiu, București, 2012.
11. Barbe, Vanessa, *L'essentiel du Droit des libertés fondamentales*, Ed. Gualino, Paris, 2017.
12. Benito, Elizabeth Odio, *Etude des droits des personnes appartenant aux minorités ethniques, religieuses et linguistiques*, Ed. Națiunilor Unite, New York, 1991.
13. Berindei, Dan, Platon George, *Istoria românilor*, vol. VIII, Ed. Enciclopedică, București, 2015.

14. Bîrsan, Prof. Conf. Dr., Corneliu, *Convenția europeană a drepturilor omului, Comentariu pe articole*, vol. I, Ed. All Beck, București, 2005.
15. Bîrsan, Prof. Dr., Corneliu, *Convenția Europeană a Drepturilor Omului, comentariu pe articole*, vol. I, ed. II, Ed. C. H. Breck, București, 2010.
16. Bocancea, Sorin (ed.), *Je suis Charlie? Regândirea libertății în Europa multiculturală*, Ed. Adenium, Iași, 2015.
17. Bruckner, Pascal, *Un rasism imaginar. Islamofobie și culpabilitate*, Ed. Trei, București, 2018.
18. *Catehismul Bisericii Catolice*, Compendiu, Ed. Presa Bună, Iași, 2005.
19. Ceașescu, Gheorghe, *Nașterea și configurarea Europei*, Ed. Corint, București, 2004.
20. Chiriță, Radu, *Convenția europeană a drepturilor omului*, Comentarii și explicații, ediția 2, Ed. C.H. Beck, București, 2008.
21. Church & Society Commission of the Conference of European Churches, *European Integration A way forward?*, Ed. Church & Society Commission of CEC, Bruxelles, 2009.
22. Cioroianu, Prof. Conf. Dr., Adrian, *Cea mai frumoasă poveste. Câteva adevăruri simple despre istoria românilor*, Ed. Curtea Veche, București, 2013.
23. Coman, Pr. Prof. Constantin, (ed.), *Patericul Mare, Apoftegmele Părinților Pustiei - Colecție Tematică*, Ed. Bizantină, București, 2016.
24. Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2010.
25. *Constituții, decrete, declarații. Conciliul Ecumenic Vatican II*, Ed. Arhiepiscopiei Romano-catolice de București, București, 1999.
26. Copleston, C. Frederick, *Aquinas: An Introduction to the Life and Work of the Great Medieval Thinker*, Ed. Penguin Books, Londra, 1955.
27. Corlățean, Titus, *Protecția europeană și internațională a Drepturilor Omului*, Ed. Univers Juridic, București, 2015.
28. Costescu, Chiru C., *Colecțiune de Legi, Regulamente, Acte, Deciziuni, Circulări, Instrucțiuni, Formulare și Programe*, Ed. Institutul de Arte grafice C. Sefta, București, 1916.
29. Cranmer, Frank, *Notes on Church and State in the European Economic Area*, f. e., Bruxelles, 2011.
30. Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Dăruire și dăinuire – raze și chipuri de luminare din istoria și spiritualitatea românilor*, Ed. Trinitas, Iași, 2005.

31. Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Semne de speranță în vreme de suferință: lucrarea Bisericii în societate în anul 2012*, Ed. Basilica, București, 2012.
32. Demeter, Ioan, *Declarația drepturilor omului: schiță istorică*, Ed. Politică, București, 1968.
33. Drinan, F. Robert, *Can God and Caesar Coexist? Balancing Religious Freedom and International Law*, Ed. Yale University Press, New Haven and London, 2004.
34. Dumitrașcu, Prof. Univ. Dr., Mihaela-Augustina, *Dreptul Uniunii Europene și specificitatea acestuia*, Ed. Univers Juridic, București, 2015.
35. Dura, Ioan, *Dialog, toleranță, libertate. Configurații ale religiei în tranziția de la secularizare la pluralizare*, Ed. Presa Universitară Cluj, Cluj-Napoca, 2022.
36. Eliade, Mircea, *Imagini și simboluri*, Ed. Humanitas, București, 1994.
37. *English Dictionary*, R. F. Patterson (ed.), Ed. Tophi Books, Londra, 1990.
38. Evdokimov, Paul, *Ortodoxia*, traducere de Dr., Irineu Ioan Popa, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996.
39. Ferrari, Silvio, W. Cole, Durham Jr., *Law and Religios in Post Communist Europe*, Ed. Peeters Publishers, Leuven, 2003.
40. Floca, Arhid. Pr. Dr., Ioan, N., *Drept canonic ortodox, legislație și administrație bisericească*, vol. I., Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990.
41. Focșăneanu, Eleodor, *Istoria Constituțională a României (1859-2003)*, Ed. Eikon, București, 2018.
42. Fonta, Ilie, *Libertatea religioasă în lumea contemporană*, Ed. Institutul Român pentru Drepturile Omului, București, 1994.
43. Frank, Anna, *Jurnalul Annei Frank*, Ed. Humanitas, București, 2011.
44. Fuerea, Prof. Univ. Dr., Augustin, *Manualul Uniunii Europene*, Ed. Universul juridic, București, 2011.
45. Galeriu, Pr. Constantin, *Jertfă și Răscumpărare*, Ed. Harisma, București, 1991.
46. Gavriluță, Nicu, Dima, Nicolae, Mihalache, Sorin, *Religie și violență în Europa seculară*, Ed. Trinitas, București, 2016.
47. Georgescu, Ștefan, *Filosofia dreptului. O istorie a ideilor*, Ed. All, București, 1998.
48. Grotius, Hugo, *De Jure Belli ac Pacis*, traducere de A. C. Campbell, Ed. Batoche Books Kitchener, 2001.
49. Hamangiu, Constantin, *Codul General al României*, vol. XV-XVI, București, 1928.
50. Harari, Youval Noah, *21 de lecții pentru secolul XXI*, Ed. Polirom, Iași, 2018.

51. Harouel, Jean-Louis, *Culture et contre-cultures*, Ed. Éditions PUF, Paris, 1994, 3e éd., 2002.
52. Harouel, Jean-Louis, *Essai sur l'inégalité*, Éditions PUF, Paris, 1984.
53. Honoré, Tony, *Ulpian, Pioneer of Human Rights*, Ed. Oxford University Press, New York, 2002.
54. Iloaie, Ștefan, *Responsabilitatea morală personală și comunitară*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2009.
55. Institutul Național de Statistică, *Ce ne spune recensământul din 2011 despre religie?*, Ed. Institutului național de statistică, București, 2013.
56. Ioan al II-lea, Papa, *Ecclesia in Europa*, Ed. Presa Bună, Iași, 2003.
57. Ioan al XXIII-lea, Papa, *Pacem in Terris*, în *La paix sur la terre*, Editura Éditions du centurion, Paris, 1963.
58. Iorga, Nicolae, *Evoluția ideii de libertate*, Ed. Meridiane, București, 1987.
59. Iorga, Nicolae, *Istoria românilor. Întregitorii*, vol. X, Ed. Enciclopedică, București, 2015.
60. Iorga, Nicolae, *Istoria românilor. Reformatorii*, vol. VII, Ed. Enciclopedică, București, 2015.
61. Iorga, Nicolae, *Istoria universală sau istoria lumii după căderea Imperiului Roman de Apus I.*, Așezământul tipografic "Datina Românească", Vălenii de Munte, 1933.
62. KIRIL, Patriarhul Moscovei, *Libertate și responsabilitate: O căutare a armoniei – Drepturilor omului și demnității personale*, traducere de Deacons Michael Lomax și Basil Bush, Ed. Darton, Longman and Todd, London, 2011.
63. Kusanus, Nicolae, *Pacea între religii, Despre Dumnezeu ascuns*, traducere de Wilhem Tauwinkl, Ed. Humanitas, București, 2008.
64. Ladwig, Bernd, *Das islamische Kopftuch un die Gerechtigkeit*, *Archiv für Rechts und Sozialphilosophie*, Band 96, Nummer 1, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2010.
65. Leiken, Robert. S., *Islamiștii europeni. Revolta tinerei generații*, Ed. Corint Istorie, București, 2017.
66. Leon al XIII-lea, Papa, *Rerum Novarum*, în *Condition des ouvriers et restauration sociale. Letters encycliques*, Editura Pierre Téqui, Paris, f. a.
67. Leuștean, Prof. Univ., Dr., Lucian, "What is the European Union? Religion between Neofunctionalism and Intergovernmentalism", în *International Journal for the Study of Christian Church*, vol. 9, No. 3, Taylor and Francis Ltd., Abingdon, 2009.
68. Libero, Gerosa, Ludger Müller (ed.), *Politik ohne Religion? Laizität des Staates, Religionszugehörigkeit und Rechtsordnung*, Ed. Schöningh, Paderborn, 2014.

69. *Liturghier*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2000.
70. Llosa, Mario Varga, *Civilizația spectacolului*, Ed. Humanitas, București, 2016.
71. Locke, John, *Al doilea tratat despre guvernământul civil*, traducere de Andreea Năstase, Ed. Antet, București, 2011.
72. Lossky, Vladimir, *După chipul și asemănarea lui Dumnezeu*, Ed. Humanitas, București, 2006.
73. Lossky, Vladimir, *Teologia Mistică a Bisericii de Răsărit*, Ed. Humanitas, București, 2010.
74. Manent, Pierre, *Cum de putem trăi împreună*, Ed. Humanitas, București, 2017.
75. Manent, Pierre, *La loi naturelle et les droits de l'homme: Essai de la philosophie pratique*, Collection de métaphysique, Presses Universitaires de France, Paris, 2018.
76. Mantzaridis, Georgios, *Morala Creștină*, traducere de Diac. Drd. Cornel Constantin Coman, Ed. Bizantină, București, 2006.
77. Mazilu, Prof. Univ. Dr., Dumitru, *Drepturile omului, concept, exigențe și realități contemporane*, Ed. Lumina Lex, București, 2000.
78. Măndiță, Protos. Nicolae, *Îndreptar spovedanie*, Ed. Agapis, București, 2000.
79. Mill, John Stuart, *Despre libertate*, traducere de Adrian-Paul Iliescu, Ed. Humanitas, București, 2005.
80. Moldovan, Carmen, *Libertatea de exprimare. Garanții și responsabilități*, Ed. Hamangiu, București, 2018.
81. *Molitfelnic*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2002.
82. Monahul Arsenie, *Am vrut libertatea și am ajuns robi*, Ed. Predania, București, 2019.
83. Mudrov, Sergei A., “*The European Union and Christian Churches: The Patterns of Interaction*”, Discussion Paper, No 3/14, July 2014, Europa-Kolleg Hamburg, Institute for European Integration, Hamburg, 2014.
84. Muller, Johannes, *Stimmen der Zeit*, vol. 12, nr. 219, Ed. Herder, Freiburg, 2001.
85. Murray, N. Rothbard, *The Ethics of Liberty*, Ed. New York University Press, New York, 2015.
86. Năstase, Prof. Dr., Adrian, *Drepturile omului, religie a sfârșitului de secol*, Institutul Român pentru Drepturile Omului, București, 1992.
87. Negrea, Irina, *Discursuri care au schimbat lumea*, Ed. Trei, București, 2015.
88. Nellas, Panayotis, *Omul-animă îndumnezeit*, traducere de diac. Ioan I. Ică jr. Ed. Deisis, Sibiu, 1994.

89. Nivat, Anne, *Islamiștii – Cum ne văd ei pe noi*, trad. Luiza Gervescu, Ed. Corint Istorie, București, 2016.
90. Patterson, W. Edwin, *Jurisprudence: men and ideas of law*, Ed. Brooklyn: Foundation Press, Brooklyn, 1953.
91. Paul al VI-lea, *Dignitatis Humanae*, în *Conciliul Ecumenic Vatican II*, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice de la București, București, 1999.
92. Păcurariu, Pr. Prof. Univ. Dr., Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe*, vol. II, Ed. Trinitas, Iași, 2008.
93. Păcurariu, Pr. Prof. Univ. Dr., Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.
94. Păcurariu, Pr. Prof. Univ. Dr., Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Ed. Trinitas, Iași, 2008.
95. Peces, Gregorio, Martinez, Barbara, *Reflections sur les droits de l’homme*, Strasbourg, 1984.
96. Pitagora, *Legi morale și politice*, traducere de Anca Pîntea, Ed. Antet Revolution, București, 2003.
97. Pius al XII-lea, Papa, *1944 Christmas Message of Pope Paul XII*, National Catholic Welfare Conference, Washington, 1944.
98. Pius al XI-lea, Papa, *Quadragesimo anno*, în *Condition des ouvriers et restauration sociale. Letters encycliques*, Editura Pierre Téqui, Paris, f. a.
99. Platon, *Opere complete*, vol. I, Criton, traducere de Marta GUȚU, Ed. Humanitas, București, 2001.
100. Pleșu, Andrei, “*Credința deschide spre sens*”, în *Dialogul religiilor în Europa unită*, Ed. Adenium, 2015.
101. Pop, Conf. Univ. Dr., Ioan Aurel, Bolovan, Conf. Univ. Dr., Ioan, *Istoria ilustrată a României*, Ed. Litera Internațional, București, 2009.
102. Predescu, Ovidiu, *Drepturile omului și ordinea mondială. Cum să trăim, într-o lume a schimbărilor excepționale*, Ed. Univers Juridic, București, 2019.
103. Predescu, Ovidiu, Vlădoiu, Nasty Marian, *Drept european și internațional al Drepturilor omului. Note de curs*, Ed. Hamangiu, București, 2014.
104. Preduca, Grigoriană Manuela, *Drepturile omului-valențe juridice și canonice*, Ed. C. H. Beck, București, 2011.
105. Ramadan, Tariq, *Islamul. Principii. Ritualuri. Evoluție. Provocări*, Ed. Niculescu, București, 2019.
106. *Răstignirea monahismului românesc. Decretul 410/1959*, Ed. Doxologia, Iași, 2009 (lucrările susținute în cadrul Simpozionului “Decretul 410/1959 – Moment de

- oprimare a monahismului românesc” desfășurat la Mănăstirea Secu, pe 27 noiembrie 2009).
107. Renucci, Jean Francois, *Tratat de drept european al drepturilor omului*, Ed. Hamangiu, București, 2009.
 108. Robert, P. George, *Natural Law Theory-Contemporary Essays*, Oxford, Ed. Clarendon Press, 1992.
 109. Royal, Robert, *The Catholic Martyrs of the Twentieth Century*, Ed. Crossroad Publishing Co, New York, 2006.
 110. Sakaranaho, Tuula, *Religious Freedom, Multiculturalism, Islam, Cross reading Finland and Ireland*, Ed. Leiden, Boston, 2006.
 111. Schopenhauer, Arthur, *Despre libertatea voinței*, traducere de Ioan Deac, Ed. Paideia, București, 2015.
 112. Secretariatul de Stat pentru Culte, *Statul și cultele religioase*, Ed. Litera, București, 2018.
 113. Selejan-Guțan, Bianca, *Protecția europeană a drepturilor omului*, Ed. C.H. Beck, București, 2018.
 114. Seneca, *Despre libertate*, traducere de Ioana Costa, Ed. Seneca, București, 2018.
 115. Stan, Pr. Conf. Univ. Dr., Răzvan Nicolae, (ed.), *Biserica Ortodoxă și Drepturile Omului*, Ed. Univers Juridic, București, 2010.
 116. Stan, Pr. Prof. Dr., Liviu, *Biserica și Dreptul, Studii de drept canonic ortodox*, vol. III, Ed. Andreiană, Sibiu, 2012.
 117. Stăniloae, Pr. Prof. Dumitru, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. I, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996.
 118. Stăniloae, Pr. Prof. Dumitru, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. II, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996.
 119. Stuparu, Florin, (ed.), *Cartea ascultării, Cuvinte pentru ascultare adunate de la mulți sfinți și dumnezeiești părinți, spre folosul celor ce vor să se mîntuiască*, Ed. Sophia, București, 2017.
 120. Sudre, Frederic, *Droit eurpeen et internațional des droits de l'Homme*, Ed. Paris Presses, Paris, 1999.
 121. Sudre, Frédéric, Marguenaud, Jean-Pierre, *Marile hotărâri ale Curții Europene a Drepturilor Omului*, Ed. Rossetti Internațional, București, 2011.
 122. Șaguna, Andreiu, *Elementele dreptului canonic al bisericii dreptcredincioase răsăritene spre întrebuițarea preoțimei, a clerului tânăr și a creștinilor*, Ediția I, f. e., Sibiu, 1854.
 123. *Tragicii greci. Antologie*, Ed. Editura de Stat pentru Literatură și Arte, București, 1958.

124. Ungureanu, Camil, *Religia în democrație, o dilemă a modernității*, Ed. Polirom, București, 2011.
125. Vlaicu, Pr. Patriciu, *Canon și Libertate-Împărtășirea continuă din experiența Bisericii*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2013.
126. Vlaicu, Pr. Patriciu, *Locul și rolul recunoscut Bisericii în țările Uniunii Europene*, Ed. Arhidiecezana, Cluj-Napoca, 1998.
127. Voiculescu, Nicolae, Berna, Maria-Beatrice, *Tratat de drept social internațional și european*, Ed. Univers Juridic, București, 2019.
128. Vrabie, Mihaela, *Protecția judiciară a Cartei drepturilor fundamentale a Uniunii Europene*, Ed. Universul Juridic, București, 2017.
129. Webber, Mark, *Etica protestantă și spiritul capitalist*, Ed. Incitatus, București, 2003.
130. Weiler, Joseph H. H., *Un' Europa cristiana. Un saggio esplorativo*, Ed. Universale Rizolli, Milano, 2003.
131. White, J. Alexander Jr., (ed.), *Christianity and Human Rights: An introduction*, Ed. Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
132. Zăgorean, Arhid. Prof. Dr., Ioan, *Dogmatica Ortodoxă*, Ed. Reîntregirea, Cluj-Napoca, 2007.
133. Zăgorean, Arhid. Prof. Dr., Ioan, *Morală Creștină*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2006.
134. Ziebertz, Hans-Georg, *Menschenrechte, Christentum und Islam*, Ed. Lit, Berlin, 2010.
135. Zlătescu-Moroianu, Irina, *Drepturile omului, un proces în evoluție*, Ed. Institutului Român pentru Drepturile Omului, București, 2009.
136. Zuber, Valentine (dir.), *La liberté religieuse*, Paris, Ed. Van Dieren éditeur, Collection: "Débats", 2017.
137. Zuber, Valentine, *La laïcité en débats: au-delà des idées reçues*, Ed. Le Cavalier Bleu Éditions, Paris, 2017.
138. Zuber, Valentine, *Le Culte des droits de l'homme*, Paris, Ed. Gallimard, 2014.
139. Zuber, Valentine, *Les Conflits de la tolérance, Michel Servet entre mémoire et histoire (XIXe-XX siècles)*, Paris, Ed. Honoré Champion, 2004.

2.2. Studii și articole:

1. Aldeeb Abu-Salieh, Sami, "Les mouvements islamiques, la loi islamique et les droits de l'homme", în *Revue trimestrielle des droits de l'homme*, Paris, 1998, p. 22-54.

2. Antonescu, Cristian, “Putere politică și putere bisericească la Sfântul Ioan Gură de Aur”, în *Studii Teologice*, Seria III, anul VI, nr. 1, București, 2011, p. 111-144.
3. *Biserica și Școala, Revistă Bisericească-Culturală. Organul oficial al Eparhiei Ortodoxe Române a Aradului*, (f. a.), anul LII, nr. 14-15, Arad, 1928, p. 1-5.
4. Bojincă, Prof. Univ. Dr., Moise, “Construcția europeană în concepția Tratatului de la Lisabona”, în *Analele Universității “Constantin Brâncuși” din Târgu-Jiu*, Seria Științe Juridice, nr. 3/2010, Târgu-Jiu, 2010, p. 175-188.
5. Brânzea, Mihail, “Drepturile și libertățile fundamentale ale omului”, în *Studii Teologice*, Seria II, anul XLVI, nr. 1-3, 1994, p. 113-199.
6. Buchiu, Pr. Prof. Ștefan, “Fundamentul teologic-antropologic al educației creștine în teologia Sf. Ioan Gură de Aur”, *Orthodoxia*, Seria II, anul VII, nr. 4, București, 2015, p. 12-33.
7. Buda, Pr. Univ. Dr., Daniel, “Misiunea Bisericii Ortodoxe în lumea contemporană. Contribuția Bisericii Ortodoxe la realizarea păcii, dreptății, libertății, fraternității și dragostei între oameni și la eliminarea discriminării rasiale și a altor forme de discriminare”, în *Revista Teologică*, nr. 4, 2008, p. 333-338.
8. Carp, Radu, “Autonomia Religiiilor: avem cu adevărat nevoie de un cadru unitar? Iluzia folosirii drepturilor omului ca arbitru între cultură și religie”, *Studii Teologice*, Seria III, anul IX, nr. 1, București, 2014, p. 131-178.
9. Comisia de la Veneția, “Liberté confessionnelle”, în *Bulletin fr jurisprudence constitutionnelle*, ed. specială, 2000.
10. Crișan, Horațiu “Natură și instituirea legii. Problema fondării dreptului natural”, în *Fiat iustitia*, nr. 2, Cluj-Napoca, 2013, p. 75-81.
11. Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, “Libertate și responsabilitate în Biserică”, în *Glasul Bisericii*, anul LXVIII, nr. 7-12, București, 2009, p. 383-390.
12. Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, “Originea religioasă a dreptului, secularizarea lui și nevoia actuală de dialog interdisciplinar”, în *Glasul Bisericii*, anul LXIV, nr. 7-12, București, 2005, p. 279-296.
13. Duffar, Jean, “La liberté religieuse dans les textes internationaux”, în *Revue de droit public et de la science politique en France et à l'étranger*, Paris, 1994, p. 939-967.
14. Enache, George-Eugen, Petcu, Adrian-Nicole, Tudorache, Ionuț-Alexandru, Brusanowski, Paul, “Biserica Ortodoxă Română în anii regimului comunist. Observații pe marginea capitolului dedicat cultelor din Raportul final al Comisie Prezidențiale pentru analiza dictaturii Comuniste din România”, în *Studii Teologice*, Seria III, anul V, nr. 2, 2009, p. 7-103.
15. Flauss, Jean-François, “Laïcité et Convention européenne des droits de l'homme”, în *Revue de droit public et de la science politique en France et à l'étranger*, Paris, 2004, p. 317-329.

16. Frédéric Sudre, “Réalité et perspectives du droit communautaire des droits fondamentaux, Bruylant”, în *Droit et justice*, nr. 27, Bruxelles, 2000, p. 7-34.
17. Gorun, Nicolae, “Statul democrat și Biserica”, *Revista Teologică*, anul XXXV, nr. 3-4, Sibiu, 1945, p. 3-188.
18. Goy, Raymond, “La garantie européenne de la liberté de religion. L’article 9 de la Convention de Rome”, în *Revue de droit public et de la science politique en France et à l’étranger*, Paris, 1991, p. 5-59.
19. Grigore, George, “Jihadul în Islam”, în *Caietele Institutului Catolic*, nr. 2 (5)/2002-1. (6)/2003, București, p. 312-318.
20. Grigoriță, Pr. Prof. Dr., Georgică, “Legea nr. 489/2006 și Biserica Ortodoxă Română”, în *Studii Teologice*, Seria III, anul III, nr. 2, Aprilie-Iunie 2007, București, p. 161-219.
21. Hubert, Thierry, “L’évolution du droit international”, în *Recueil des cours de l’Académie de droit international de La Haye*, III, Paris, 1990, t. 222, p. 9-186.
22. Jacqué, Jean-Paul, “La Constitution pour l’Europe et les droits fondamentaux”, în *L’Europe des libertés*, 2014, p. 9-13.
23. L’Huillier, Pierre, “Indisolubilitatea căsătoriei în dreptul și practica Bisericii Ortodoxe” (traducere de George Grigoriță), în *Studii Teologice*, Seria III, anul IV, nr. 1, 2008, p. 171-195.
24. Marcu, Diac. Dr. Grigorie, “Chezășia păcii”, în *Revista Teologică*, anul XXXV, Nr. 11-12, Sibiu, 1945, p. 425-427.
25. Marcu, Diac. Dr., Grigorie, “Atitudinea preoțimii noastre față de evenimentele actuale”, în *Revista Teologică*, Anul XXIX, nr. 10-11, Sibiu, 1939, p. 405-411.
26. Marcu, Diac. Dr., Grigorie, “Atitudini. Se caută nași ai orfanilor de războiu”, în *Revista Teologică*, anul XXXV, nr. 3-4, Sibiu, 1945, p. 145-146.
27. Morin, Jacques-Yvan, “L’état de droit: émergence d’un principe du droit international”, în *Recueil des cours de l’Académie de droit international de La Haye*, Paris, 1995, t. 254, p. 9-464.
28. Mutulescu, Antonio, “Punerea în aplicare a Dreptului Comunitar în ordinea juridică internă”, în *Studii de drept românesc*, anul XXII, nr. 1, Ianuarie-martie 2010, București, p. 47-42.
29. Necula, Pr. Conf. Constantin, “Antropologia educațională a Sf. Ioan Gură de Aur - Constanta Pedagogiei creștine moderne”, în *Ortodoxia*, Seria II, anul VII, nr. 4, București, 2015, p. 101-115.
30. Pop, Anton-Viorel, “Drepturile Omului reflectate în Documentul Bisericii Ortodoxe Ruse din 2008”, în *Revista Astra Salvensis*, an VIII (2020), nr. 15, p. 179-189.

31. Popescu, Lect. Univ. Dr., Maria, “Tratatul de la Lisabona – arhitect al unei noi structuri instituționale europene”, în *Tribuna Juridică*, vol. 3, Part. I, an 2013, București, 2013, p. 102-115.
32. Preda, Radu, “Ortodoxia și drepturile omului I”, revista *Tribuna*, nr. 158, 1-15 aprilie 2009, p. 17-18.
33. Rideau, Joël, “La rôle de l’Union européenne en matière de protection des droits de l’homme”, în *Recueil des cours de l’Académie de droit international de La Haye*, Ed. Leiden, Leiden, 1997, t. 265, p. 9-480.
34. Rohmer, F. Benoît, (coord.), “La Charte des droits fondamentaux de l’Union européenne”, în *Revue universelle des droits de l’homme*, nr. 1, Kehl, 2000, p. 28-33.
35. Roman, Claudiu Mihai, “Politici ale Statului român față de Biserica Ortodoxă Română de la Revoluția din 1989 până la integrarea europeană”, în *Educația pentru valori*, Iași, 2016, p. 126-139.
36. Rușeț, Protos. Asist. Univ. Drd. Casian, “Prima Lege a Cultelor din România aspecte regulamentare, canonice și de disciplină bisericească”, în *Altarul Banatului*, nr. 10-12, Timișoara, 2015, p. 25-36.
37. Sando, Pr. Prof. Dragomir, “Educația în parohie și în familie, versus educația umanistă și școlară”, în *Ortodoxia*, Seria II, anul VII, nr. 4, București, 2015, p. 34-40. Flauss, Jean-François, “Laïcité et Convention européenne des droits de l’homme”, în *Revue de droit public et de la science politique en France et à l’étranger*, Paris, 2004, p. 939-967.
38. Sinaxa întâistătătorilor Bisericii Ortodoxe (Chambésy, 21-28 ianuarie 2016), “Misiunea Bisericii Ortodoxe în lumea contemporană. Contribuția Bisericii Ortodoxe la realizarea păcii, dreptății, libertății, fraternității și dragostei între oameni și la eliminarea discriminării rasiale și a altor forme de discriminare”, în *Revista Teologică*, anul XVIII, nr. 4, Sibiu, 2008, traducere de Pr. Conf. Dr., Daniel Buda, p. 333-341.
39. Stan, Pr. Conf. Univ. Dr., Nicolae Răzvan, “Human Rights Between Secularism and religion: an esternorthodox christian theology and spirituality approach”, în *Studii Teologice*, Seria III, anul XII, nr. 1, București, 2016, p. 251-271.
40. Stan, Pr. Conf. Univ. Dr., Nicolae Răzvan, “The relation between human dignity and human rights in the orthodox perspective”, în *Studii Teologice*, Seria III, anul IV, nr. 2, București, 2008, p. 35-71.
41. Stan, Pr. Prof. Dr. Liviu, “Tăria nezdruncinată a sfintelor canoane”, în *Ortodoxia*, Seria I, An XXII, Nr. 2, București, 1970, p. 300-305.
42. Stan, Pr. Prof. Dr., Liviu, “Codificarea canoanelor”, în *Studii Teologice*, Seria II, anul XXI, nr. 9-10, 1969, p. 627-648.
43. Stan, Pr. Prof. Dr., Liviu, “Despre modul de însușire a vechilor pravile: receptare sau asimilare?”, *Studii Teologice*, Seria II, anul XXV, nr. 1-2, 1973, p. 12-20.

44. Stan, Pr. Prof. Dr., Liviu, “Despre recepția de către Biserică a hotărârilor sinoadelor ecumenice”, în *Studii Teologice*, Seria II, anul VIII, nr. 7-8, 1965, p. 495-501.
45. Stan, Pr. Prof. Dr., Liviu, “Tradiția pravilnică a Bisericii. Însemnătatea și folosul cunoașterii legilor după care se conduce Biserica”, în *Studii Teologice*, Seria II, anul XII, nr. 5-6, 1960, p. 170-214.
46. Stăniloae, Pr. Prof. Dr., Dumitru, “Caracterul mobil și permanent al Tradiției”, în *Studii Teologice*, Seria II, anul XXV, nr. 3-4, 1973, p. 149-165.
47. Sterza, I.P.S. Prof. Dr., Laurențiu, “Biserica Ortodoxă Română și Uniunea Europeană. Așteptări, speranțe și temeri”, în *Revista teologică*, nr. 1, Sibiu, 2006, p. 7-13.
48. Șelaru, Sorin, “Representing the Orthodox Churches to the European Union”, în rev. *Ortodoksia*, 54/2015, Joensuu–Finland, 2015, 54-78.
49. Șelaru, Sorin, Vâlcu, George, “Studiul Religiei în școlile publice din statele membre ale Uniunii Europene”, în *Studii Teologice*, Seria III, anul VII, nr. 1, București, 2012, p. 229-252.
50. Turpin, Fabienne, “L’intégration de la Charte des droits fondamentaux dans la Constitution européenne”, în *Revue trimestrielle de droit européen*, Paris, 2003, p. 615-636.
51. Ungureanu, Cezar, “Paradigme apostolice ale dialogului dintre Biserică și modernitate: de la Petru și Pavel la Petru sau Pavel”, *Studii Teologice*, Seria III, anul IX, nr. 1, 2014, p. 193-222.
52. Zăgrean, Ioan, “Creștinismul și drepturile fundamentale ale omului”, în *Studii Teologice*, Seria I, anul IV, nr. 3-4, București, 1952, p. 134-141.

III. Surse web:

1. *Ahmet Arsan și alții c. Turcia*, în [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{"itemid":\["003-3042105-3359681"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{), accesat la 01.10.2018.
2. *Aktas c. Franța, Bayrak c. Franța, Gamaleddyn c. Franța, Ghazal c. Franța, J. Singh c. Franța, R. Singh c. Franța*, în [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{"itemid":\["003-2801594-3071237"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{), accesat la 25.09.2018.
3. *Americanii critică legea cultelor din România*, în <https://www.dw.com/ro/americanii-critic%C4%83-legea-cultelor-din-rom%C3%A2nia/a-2632951-0>, accesat la 15.10.2019.
4. *Asma Bougnaoui c. Micropole SA*, în <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=188853&pageIndex=0&doclang=ro&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1194424>, accesat la 10.12.2018.
5. *Barik Edidi c. Spania*, în [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{"itemid":\["003-5378856-6721575"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{), accesat la 01.10.2018.

6. Bărbuș, Elsa Anca, “De ce mă rog pentru Alexandru Vișinescu”, în <https://episcopiabucuresti.ro/de-ce-ma-rog-pentru-alexandru-visinescu/>, accesat la 19.05.2020.
7. *Belcacemi și Oussar c. Belgia*, în [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{"itemid":\["003-5788361-7361157"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{), accesat la 01.01.2018.
8. *Bernard și alții c. Luxemburg*, în http://www.iclrs.org/docs/Bernard_and_Others_v._Luxembourg_-_Admissibility_Decision.pdf, accesat la 21.03.2018.
9. Biserica Ortodoxă Greacă, “Declarația Bisericii Ortodoxe a Greciei cu privire la viitorul Europei”, în <http://www.ecclesia.gr/english/enholysynod/messages/europe.html>, accesat la 11.07.2021.
10. *Biserica Ortodoxă Română își regăsește rolul protector în societatea românească*, în https://adevarul.ro/cultura/spiritualitate/biserica-ortodoxa-romana-isi-regaseste-rolul-protector-societatea-romaneasca-1_5244935ec7b855ff56cc947a/index.html, accesat la 14.10.2019.
11. Bursuc, Ionuț, *Cum vede Europa simbolurile religioase*, în <https://ziarullumina.ro/documentar/cum-vede-europa-simbolurile-religioase-66621.html>, accesat la 23.10.2018.
12. *Constituția Danemarcei*, în https://www.constituteproject.org/constitution/Denmark_1953.pdf?lang=en, accesată la 01.02.2018.
13. *Constituția Franței*, în <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/english/constitution/constitution-of-4-october-1958.25742.html#PREAMBLE>, accesată la 01.02.2018.
14. *Constituția Germaniei*, în http://www.bundestag.de/bundestag/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz/gg_01/245122, accesată la 02.02.2018.
15. *Constituția Greciei*, în <http://www.hri.org/docs/syntagma/artcl25.html#A4>, accesată la 01.02.2018.
16. *Constituția Irlandei*, în <http://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html>, accesată la 03.02.2018.
17. *Constituția Italiei*, în https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf, accesată la 2.02.2018.
18. *Constituția Olandei*, în <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/brochures/2008/10/20/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands-2008.html>, accesată la 01.02.2018.

19. *Constituția Portugaliai*, în <http://www.en.parlamento.pt/Legislation/CRP/Constitution7th.pdf>, accesată la 3.02.2018.
20. *Constituția României din 1866*, în http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?id=37755, accesată la 06.05.2018.
21. *Constituția Spaniei*, în <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf>, accesată la 02.02.2018.
22. *Convenția europeană a Drepturilor Omului*, în http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ROM.pdf, accesată la 24.10.2017.
23. *Convenția Europeană a Drepturilor Omului*, în http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ROM.pdf, accesat la 01.02.2018.
24. Corduneanu, Pr. Ionuț-Gabriel, *Decretul nr. 410/1959, o perspectivă juridică*, în <https://basilica.ro/decretul-nr-4101959-o-perspectiva-juridica/>, accesat la 09.09.2019.
25. Cruceru, Alexandru, *Avertisment dur în Ajunul Crăciunului: Ororile trecutului pot reveni*, în <https://www.stiripesurse.ro/prin-ul-charles-avertisment-dur-in-ajunul-craciunului-ororile-trecutului-pot-reveni-1170909.html>, accesat la 07.07.2019.
26. Curtea Europeană a Drepturilor Omului, *Simbolurile și ținutele religioase*, în https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Religious_Symbols_ROM.pdf, accesat la 18.09.2018.
27. *Dahlab c. Elveția*, în <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22dmdocnumber%22:%5B%22670930%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-22643%22%5D%7D>, accesat la 25.09.2018.
28. *Dakir c. Belgia*, în [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{"itemid":\["003-5788319-7361101"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{), accesat la 01.01.2018.
29. *Das Kreuz im Sitzungssaal der CDU/CSU Bundestagsfraktion*, în <https://www.cducsu.de/themen/das-kreuz-im-sitzungssaal-der-cducsu-bundestagsfraktion>, accesat la 13.10.2018.
30. *Das Kreuz ist ein Zeichen europäischer Kultur*, în <http://www.haz.de/Nachrichten/Politik/Deutschland-Welt/Das-Kreuz-ist-ein-Zeichen-europaeischer-Kultur>, accesat la 15.10.2018.
31. *Der Islam gehört (nicht) zu Deutschland*, în <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/horst-seehofer-der-islam-gehört-nicht-zu-deutschland-geschichte-eines-satzes-a-1198520.html>, accesat la 15.10.2018.
32. *Dogru c. Franța și Kervanci c. Franța*, în [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{"itemid":\["22003-2569490-2781270"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{), accesat la 25.09.2018.

33. Drăgușin, Claudiu, *Simbolurile religioase în școli. Discriminare sau normalitate?*, în <https://www.juridice.ro/141592/simbolurile-religioase-in-scoli-discriminare-sau-normalitate-lautsi-vs-italia-si-emil-moise-vs-romania.html>, accesat la 20.12.2018.
34. *Ebrahimian c. Franța*, în [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{"itemid":\["003-5236474-6495425"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{), accesat la 28.09.2018.
35. *Emine Araç c. Turcia*, în <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-116896&filename=CASE%20OF%20EM%C4%B0NE%20ARA%C3%87%20v.%20TURKEY%20-%20%5BRomanian%20Translation%5D%20legal%20summary%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust%20Fund.docx&logEvent=False>, accesat la 24.03.2018.
36. *Evangelische Kirche in Deutschland*, în <https://www.ekd.de/Diakonie-14346.htm>, accesat la 14.07.2021.
37. *Ewaida și alții c. Marea Britanie*, în [https://hudoc.echr.coe.int/fre-press#{"itemid":\["003-4221189-5014359"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre-press#{), accesat la 25.09.2018.
38. Gaius, “Gai Institutionvm Commentarivs Primvs” I, 1, în <http://www.thelatinlibrary.com/gaius1.html>, accesat la 20.05.2020.
39. Gaouette, Nicole, *Saudi Arabia to let women drive at last*, în <https://edition.cnn.com/2017/09/26/politics/saudi-arabia-woman-drive/index.html>, accesat la 01.11.2018.
40. *Ghidul de interpretare al articolului 17 din Tratatul de Funcționare al Uniunii Europene*, în https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/guidelines-implementation-art-17_en.pdf, accesat la 24.10.2017.
41. Hriban, Anca, “Asalt asupra legii cultelor”, în <http://www.ziua.ro/display.php?data=2007-01-05&id=213650>, accesat la 10.10.2019.
42. *Infomaterial Das Kreuz*, în https://www.csu.de/common/csu/content/csu/hauptnavigation/dialog/infomaterial/2018/Info_Kreuz.pdf, accesat la 13.10.2018.
43. *Jetzt fängt ein neues Leben an*, în <http://www.spiegel.de/spiegelwissen/aus-welchen-gruenden-deutsche-zum-islam-konvertieren-a-898624.html>, accesat la 27.08.2022.
44. *Kokkinakis și alții c. Grecia*, în <http://www.hrcr.org/safrica/religion/Kokkinakis.html>, accesat la 24.3.2018.
45. *Köse și alții c. Turcia*, în [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid%22:\[%22002-3516%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{), accesat la 25.09.2018.

46. *Kurtulmuş c. Turcia*, în <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22002-3518%22%5D%7D>, accesat la 25.09.2018.
47. *Lautsi și alții c. Italia*, în <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-104040&filename=001-104040.pdf>, accesat la 01.02.2018.
48. *Lautsi și alții c. Italia, Marea Cameră*, în <http://www.hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-104040#%7B%22itemid%22:%5B%22001-104040%22%5D%7D>, accesat la 29.8.2019.
49. *Legea 489/2006*, în http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm_act?ida=69324, accesată la 03.09.2017.
50. *Leyla Sahin c. Turcia, Marea Cameră*, în <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%22:%5B%22003-1503367-1572572%22%5D%7D>, accesat la 25.09.2018.
51. *Message of welcome by his Beatitude, Archbishop Christodoulos of Athens and all Greece to his Excellency, Mr. Josep Barrell Fontelles, President of the European Parliament*, în http://www.ecclesia.gr/English/archbishop/christodoulos_speeches.asp?cat_id=&id=494&what_main=3&what_sub=12&lang=en&archbishop_heading=Addresses/Speeches, accesat la 12.03.2018.
52. Muller, Marco, *Where are the burqa bans in Europa*, în <https://www.dw.com/en/where-are-burqa-bans-in-europe/a-49843292>, accesat la 16.10.2018.
53. Negruț, Paul, *Scrisoare deschisă către Bisericile creștine din România*, în <https://negrutpaul.wordpress.com/2009/12/30/scrisoare-deschisa-catre-bisericile-crestine-baptiste-din-romania/>, accesat la 15.10.2019.
54. *New report on Religious clothing and symbols in employment*, în https://ec.europa.eu/newsroom/just/item-detail.cfm?item_id=608849, accesat la 20.10.2018.
55. *One in three muslims do not feel part of british culture*, în <https://www.telegraph.co.uk/news/2016/05/26/one-in-three-muslims-do-not-feel-part-of-british-culture/>, accesat la 24.10.2018.
56. Papa Francisc, “Mesaj cu ocazia Zilei Mondiale a Păcii”, în www.magisteriu.ro/mesaj-cu-ocazia-zilei-mondiale-a-păcii-2018/, accesat la 16.03.2021.
57. Papa Francisc, *The message of the Pope about Charlie Hebdo*, în <https://www.catholicnewsagency.com/news/pope-on-charlie-hebdo-dont-kill-in-> accesat la 08.09.2018.
58. Pasiowska-Schnass, Magdalena, “Article 17 TFEU: The EU institutions`dialogue with churches, religious and philosophical organisations, European Parliamentary Research Service”, în [48](https://www.europarl.europa.eu/at-</p>
</div>
<div data-bbox=)

- your-service/files/be-heard/religious-and-non-confessional-dialogue/home/en-article17-religious-and-non-confessional-dialogue-2018.pdf, accesat la 14.07.2021.
59. *Pichon and Sajous c. Franța*, în <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-22644%22%5D%7D>, accesat la 29.08.2019.
60. *Protocol de colaborare în domeniul incluziunii sociale între Patriarhia Română și Guvernul României*, în <https://basilica.ro/protocol-de-colaborare-in-domeniul-incluziunii-sociale-intre-patriarhia-romana-si-guvernul-romaniei/>, accesat la 14.10.2019.
61. *Protocol de colaborare între Patriarhia Română și Ministerul Agriculturii, și dezvoltării rurale pentru promovarea statului românesc*, în <http://patriarhia.ro/protocol-de-colaborare-intre-patriarhia-romana-si-ministerul-agriculturii-si-dezvoltarii-rurale-pentru-promovarea-satului-romanesc-13-mai-2013--2375.html>, accesat la 10.01.2022.
62. Răducă, Pr. Prof. Dr., Vasile, “Familia creștină și riscul secularizării”, în <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/an-omagial/familia-crestina-si-riscul-secularizarii-15821.html>, accesat la 05.04.2020.
63. Reprezentanța Bisericii Ortodoxe Române pe lângă Instituțiile Europene, “Tratatul de la Lisabona va intra în vigoare începând cu 1 decembrie”, în <http://www.orthodoxero.eu/pages/posts/tratatul-de-la-lisabona-va-intra-in-vigoare-incepand-cu-1-decembrie70.php>, accesat la 03.07.2021.
64. *S.A.S. c. Franța*, în <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%22:%5B%22003-4809142-5861661%22%5D%7D>, accesat la 01.10.2018.
65. *Samira Achbita c. G4S Secure Solutions NV*, în <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=0EA3A0CB1B0F65DDB62596E15C12483F?text=&docid=179082&pageIndex=0&doclang=ro&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1180824>, accesat la 10.12.2018.
66. Sheerwood, Harriet, *Christianity as default is gone: the rise of a non-Christian Europe*, în <https://www.theguardian.com/world/2018/mar/21/christianity-non-christian-europe-young-people-survey-religion>, accesat la 23.10.2018.
67. *Sondaj ce părere aveți despre protocolul MAI-BOR*, în <https://www.hotnews.ro/stiri-esential-23850118-sondaj-parere-aveti-despre-protocolul-mai-bor.htm>, accesat la 01.05.2021.
68. *Statement of the Orthodox Church of Greece on the future of Europe*, în <http://www.ecclesia.gr/english/EnHolySynod/messages/europe.html>, accesat la 12.03.2018.
69. *Ședința Camerei Deputaților din 15 iunie 2016, Dezbaterea Propunerii legislative pentru completarea Articolului 13, alin.(2), din Legea nr.489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor*, în <http://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=7679&idm=28>, accesat la 5.09.2019.

70. *The first meeting of the committee of representatives of orthodox churches to the European Croceu*, în <http://www.orthodoxero.eu/pages/posts/the-first-meeting-of-the-committee-of-representatives-of-orthodox-churches-to-the-eu-croceu111.php>, accesat la 15.07.2021.
71. *The Islamic Veil across Europe*, în <https://www.bbc.com/news/world-europe-13038095>, accesat la 16.10.2018.
72. *“The story of “Article 17”: Opposing special rights for churches in the EU”*, în <https://humanistfederation.eu/campaign/story-article-17%E2%80%B3-opposing-special-rights-churches-eu/>, accesat la 4.07.2021.
73. Ulpian, *“Digesta”*, 1.1.1.3, în <http://www.thelatinlibrary.com/justinian.html>, accesat la 20.05.2020.